

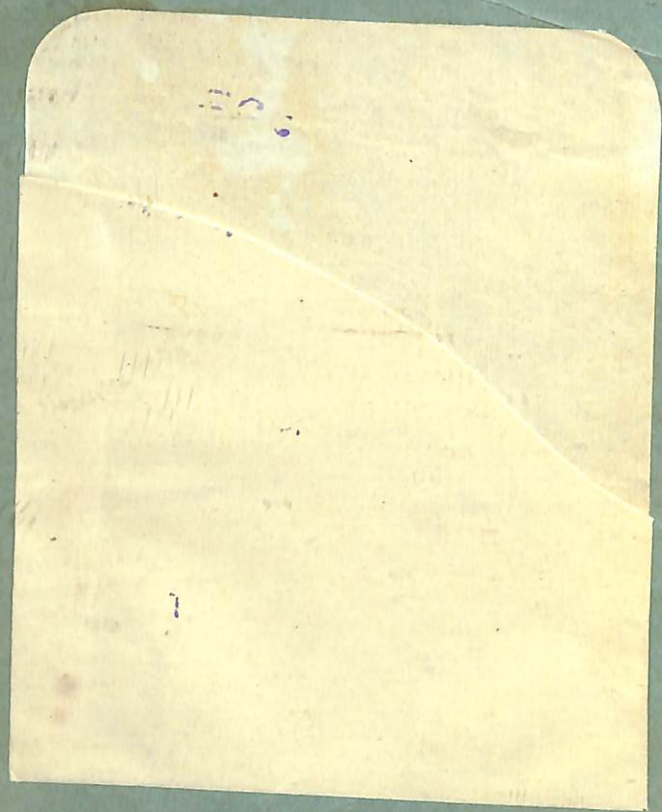
79.
Կրթիկ
Դասընթացիկ
Հայրաց և Աշխատանք
Արդյւն Անդրադրուած Հարցաւորման

/ 913

9(47925)

Կ-78

1913

SEP 20

9(47.925)

254

4-78

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԺԳ

31 AUG 2007

6 p.

ՀՀ
ՀՀ
ՀՀ

ԿՈՐԻԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐՈՒՑ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ

ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՄԵՐՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻ

○○○○○

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Յպարան Ն. Աղանեանի, Պօլիգ. 7.
1913

9631.

ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀԱՅ ԳՐԵՐԻ ԳԻՒՏԻ 1500 ԱՄԵԱՅ

ԵՒ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ

ՅՕՔԵԼԵԱՆԻ

412—1912

1512—1912

Ի ՅԱԽԵՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱԻԵՏԻԲԱՅ ԲԱԼԱՅԵԱՆ

ՀՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

Շուշեցոյ

1850-1851

4th April 1850

4th

1850-1851

1850-1851

1850-1851

1850-1851

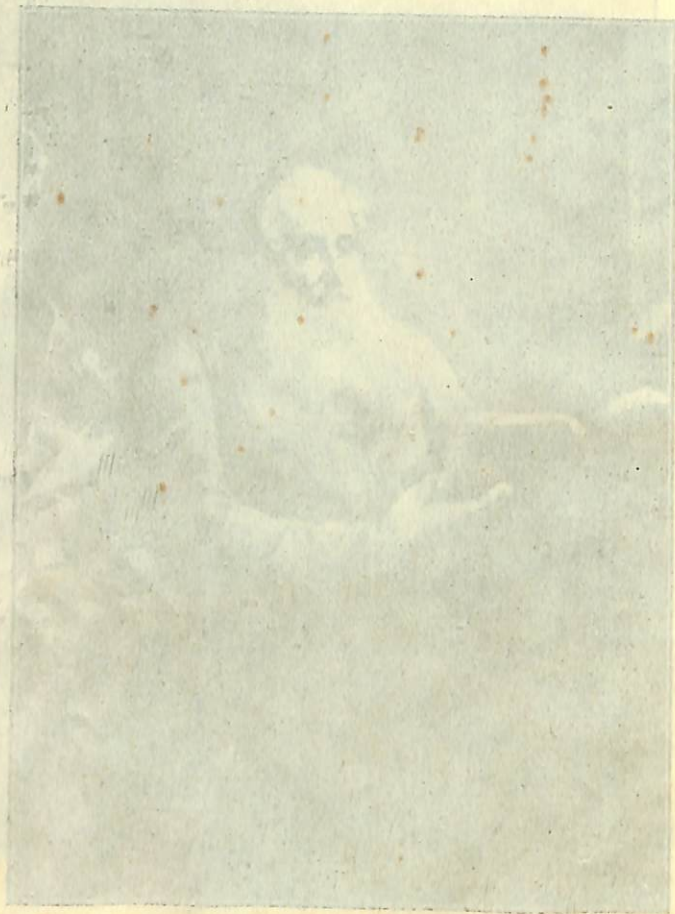
1850-1851

Ս. ՄԵՍՐՈՊ

Ս. ՍՍՀԱԿ

Սուրբ Մեսրոպի մեծ զիւտով սկիզբն է
առնում հայ գրականութիւնը, նորա հարազատ
աշակերտ Կորիւն վարդապետը իւր համառօտ
պատմութեան մէջ նկարագրում է այդ գէպը
և մեծ վարդապետի կեանքն ու գործունէու-
թիւնը:

Այդ համառօտ գրութեամբ իրապէս մի գո-
վասանական ճառ է սիրող աշակերտից իւր ու-
սուցչին և հայութեան մեծագոյն բարերարին
նուիրուած:

Ղուկասեան թանգարանի վարչութիւնը ի
նորոյ լոյս է ածում այդ գրքոյկը նուիրելով
հայ գրերի զիւտի 1500 ամեայ տարեդարձին:

Կորիւն վարդապետի «Պատմութիւնս Մեարոյ» ներկայ տպագրութիւնն արտատպուած է Վենետիկի Մխիթարեանների 1894 թուին հրատարակած՝ երկու զանազան բնագիրներ (variante) պարունակող օրինակից:

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ՎԱՐՈՒՅ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ

ԱՌՆ ԵՐԱՆԵԼԻՈՅ ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՎՊՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՄԵՐՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՁԻ

Ի ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏԷ

ՅԱՇԱԿԵՐՏԷ ՆՈՐԻՆ

ՁԱԶԲԱՆԱԶԵԱՆ ազգին և Հայաստան աշխարհին զաստուածապարզ և զբոյն, եթէ երբ և յորում ժամանակի մատակարարեցաւ, և որպիսի արամբ այնպիսի նորոգատուր աստուածեղէն շնորհս երեցեալ. և վասն նորին լուսաւոր վարդապետութեան, և հրեշտակաբար կրօնիցն առաքինութեան, զմտաւ ածելով յիշատակարանս առանձին մատնանշան ¹ ծաղկեցուցանել. և մինչդեռ անդէն ի խորհրդանոցի մտացս՝ ² վասն յուշարկանելոյ միայնագործ հոգացայ, եկեալ հասանէր առ իս հրաման առն միոյ պատուականի՝ Յովսէփ կոչեցելոյ, աշակերտի առն այնորիկ. և ընդ նմին այլոց ևս քաջալերութիւն աշակեր-

տակցաց մերոյն վարդապետութեան: Ուստի և իմ մասնաւոր աշակերտութեամբ վիճակ առեալ, թէպէտ և էի կրսերագոյն և առաւել քան զկարմեր, գրաւեալ անաչառ հրամանին հասելոյ, փութանակի և առանց յապաղելոյ զառաջի եղեալն մատենագրել: Զորս և մեր համօրէն աղաչեալ երկախառնել ընդ մեզ աղօթիւք՝ յանձնարարութեամբ աստուածեղէն³ շնորհացն, զի կամակարագոյնս և ուղղագոյնս նաւիցեմք զհամատարած ալեօքն վարդապետական ծովուն:

Եւ արդ առեալ նախաբանեսցուք, եթէ իցէ համարձակութիւն զբովնշանակել զվարս արանցն կատարելոց. ոչ ի մէնջ արուեստախօսեալ մերոյն կարծեօք վիճաբանելով, այլ յօրինակացն տուելոց զընդդիմակացն բարձրացուցանել: Քանզի Աստուծոյ բարերարին այսպէս բարեխորհեալ զիւրոց սիրելեաց, ոչ միայն ըստ առաքինութեան վարուց՝ զչքնաղ և զբարձրագոյն հատուցումն բաւական համարել յանսպառ յաւիտեանսն, այլ և աստէն իսկ կանխագոյն. զի անցաւոր ժամանակօքս մատենապատում երկնաբերձ պայծառացուցեալ, զհոգեղինացն և զմարմնականացն առ հասարակ փայլիցեն:

Եւ ի մովսիսական պատմութեան յայտնի է երանելեաց արանցն ազնուականութիւն, ճշմարտութեան հաւատոցն հաստատութիւն, աստուածամերձ աստուածամոլիս կենացն վայելչութիւն,

սքանչելական կենացն պայծառութիւն: Զի ոմն ընդունելի պատարագաւ՝ արդար կոչեցեալ. եւ այլ ոմն հաճոյական արուեստիւ ի վերայ ամենակուլ մահուանն կենօք երևեալ, և միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ ի վերայ համատարած լեռնացելոյ աստուածապատիժ ծովուն, հանդերձ ամենայն շնչականօք տարևոր ժամանակօք նաւակաց պահեալ. և միւսոյն յանկարծագիւտ հաւատովք արդարացեալ, աստուածամերձ աստուածախօս դաշնաւոր կատարեալ, և զաւետիս հանդերձելոց բարեացն ժառանգեալ: Բաղմօք և այլ նոյնպիսիք աստուածածանօթ գտեալք: որոց ազնուականութիւնքն յամենայն աստուածածանօթ զրոց պատմի: Հանգոյն ասացեալոյս երանելոյն⁴ Պաւղոսի առ Եբրայեցիսն կարգեալ զանուանս՝ գովէ զնոցին ճշմարտութիւն հաւատոցն. որով զվարձահատոյց միսիթարութիւն ընկալան յամենապարգևողէն Աստուծոյ, ըստ իւրաքանչիւր յառաջադիմութեանցն. նա և զժանդագործին Րահբու զհիւրընկալութիւն լրտեսացն՝ համեմատէ:

Իսկ իբրև հայեցեալ ի բազմախուռն գումարութիւն, արդարև զսակաւուցն զանուանս յայտ առնէ. և զայլովք ևս զանց առնէ, անբաւական զժամանակն առ ի կարգի պատմելոյ: Ի կիրարկանէ այնուհետև նշանակել միանգամայն զփորձութիւնս ի վերայ յարձակեալս. և նոցա զանընդդիմակաց զնահատակութիւնսն, զորս և պատուա-

կանս քան զաշխարհս առ վաճառ համարի: Սոյն օրինակ և ամենայն գիրք հոգեպատումք՝ նշանակեալ ունին զքաջութիւնս ամենայն զօրաց. զոմանց՝ ըստ աստուածեղէն կրօնիցն զբարեյաղթութիւն, և զոմանց՝ ըստ աշխարհագիր՝ կարգաց զմարտից և զպատերազմաց արութիւնան. որպէս զՆերքոտայն և զՍամփսոնին և զԴաւթայն: Եւ զոմանց զբնական զիմաստութիւն գովեալ աստուածեղէն իմաստութեամբն հանդերձ. որպէս զՅովսեփայն յեգիպտոս, և զԴանիէլին ի Բաբելոն: Յորոց և հօր թագաւորացն խրատիչք էին, զաշխարհակալ կենցաղոյս զհանգամանն ցուցանէին, հանդերձ ամէնիշխանին Աստուծոյ ծանօթս առնելով: Զորոց և մարգարէին իսկ գովեալ զիմաստութիւնն, ասէր ցոմն այսպէս. «Աի թէ իմաստնագոյն իցես քան զԴանիէլ. կամ իմաստոնք խրատաւոր խրատեցին զքեզ հանճարով իւրեանց»: Եւ ոչ այսչափ միայն. այլ և հոգեկան ազգին հրեշտակութեամբ՝ գովեալ զսրբոյն զօրութիւն, որ զԴանիէլ ցանկալի քարոզելովն կոչէին. և զսուրբ Տիրամայրն ի Գալիլեայ՝ օրհնեալ ի կանայս:

Բայց զինչ ասիցեմք զգուգանացն զառ ի միմեանց պատուեալ զգովութիւնս. զորոց և Տէրն իսկ ամենայնի՝ բերանալիւր գոչէր զազնուականութիւնսն. ոչ միայն զյանդիմանական գործոյն, այլ և զծածուկ սրտիցն լուսաւորու-

թիւնս⁶, առաջի հրեշտակաց և մարդկան բերէ: Որպէս զհիւրամեծարին Աբրահամու, հրեշտակօքն հասելովք զծառայական հաւասարութիւնն յայտարարեալ. պատմելով նմա յետ աւետեացն ընկալելոց, զինչ ի Սողոմն էր գործելոց: Նոյնպէս և զքաջի նահատակին Յոբայ յառաջ քան զպատերազմել առաջի պատերազմականին՝ յօրինէ զգովութիւն ասելով. «Այր ճշմարիտ արդար և աստուածապաշտ, և որոշեալ յամենայն գործոց չարաց»: Իսկ մեծին Մովսէսի զառաւելագոյն զաստուածամուխ մերձաւորութիւն՝ ամենայն եկեղեցական գրով հնչեցուցեալ. զորոյ և զտղայութեան զկայտառութիւնն յայտարարեալ աստուածեղէն օրինացն. նա և զայլազգոյն զՅոթորի ևս զխրատն՝ չանցուցեալ անգիր:

Եւ այնպէս միահամուռ ամենայն աստուածակրօն արուեստականացն բարեգործութիւնք՝ փայլեն⁷ յաստուածագիր օրինացն, զորոց չէ ոք բաւական յիշատակել զերանելի անուանց գումարութիւն: Եւ ոչ միայն զյառաջագունիցն, այլ և զկնի եղելոցն՝ զՄիածնի որդւոյն Աստուծոյ Փրկչին ամենեցուն, ի լուսաբեր աւետարանին իւրում ծաղկեցուցանէր զազնուականութիւնս, մանաւանդ երանութեամբ իսկ պսակէր. ոչ միայն սեպհականացն զերկոտասանիցն, և կամ զյառաջամուռ զկարապետին, այլ և զայլոց մատուցելոցն՝ գովէ և զհաւատոցն ճշմարտութիւն: Քան-

զի զնաթանայել առանց նենգութեան նշանակէ. և զթագաւորագին զմեծութիւն հաւատոցն՝ անգիւտ յիսրայէլի ասէ: Բայց ոչ միայն զմեծամեծն, այլ առաւել ևս զթեթեւագոյնսն բարձրագոյնս՝ անարգամեծարն Քրիստոս, որ սակաւիկ ինչ զծախ իւղոյն յարգէ. և զծախելեացն յիշատակարան պատմեն ամենայն ուրեք՝ առ ի ներքոյ երկնից: Եւ զկնոջէն քանանացւոյ մեծ զհաւատոցն ասէ. նաև զգանկաց երկուց ընծայելոցն՝ զովէ զարկանելեացն՝ զյօժարութիւն առաւել քան զմեծացն: Իսկ Պաւղոս ի մտի եղեալ էր շրջեցուցանել զքրիստոսագիր կարգացն պայծառութիւնն, անօթ ընտրութեան անուանեալ, անուանակիր յաշխարհի իւրոյ սքանչելի անուանն առնէ:

Վասն որոյ երանելոյն հայեցեալ ի շնորհացն բարձրութիւն առ իւրոյ մեծ օրինացն, և առ ամենայն սրբոցն, բարձրագոյն բարբառով ի փառատրութիւն՝ զառնայ. եթէ «Շնորհք Աստուծոյ, որ յամենայնի հռչակ հարկանէ զմէնջ ի Քրիստոս. և զհոտ զիտութեան իւրոյ յայտնի առնէ մեւք յամենայն տեղիս»: Ի վերայ այնորիկ ապա և զհամարձակագոյնն բերէ, թէ ո՞ր կարէ բիծ դնել ընտրելոց Աստուծոյ: Եւ զայս օձան ընկալեալ ի Տեառնէ երանելի առաքելոցն, զամենայն զործակցաց իւրեանց զրով նշանակել զքաջութիւնս. տեսանել զոմանց ի սուրբ աւետարանին և զոմանց ի գործս առաքելոցն՝ երանելոյն Ղուկասու մա-

տենագրեալ. և իցեն որ ի Կաթողիկէս առաքելոցն առաւելագոյնս ճանաչին:

Այլ Սրբոյն Պաւղոսի չորեքտասանքումբք թղթովք պատմէ զիւր առաքելակիցս, և նիգակակիցս¹⁰ և ուրախակիցս իւր առնէ. և ի վախճանի թղթոցն, ըստ իւրաքանչիւր ումբք յողջոյն կատարեալ՝ յանուանէ հարցանէ. և զուրումի յաւետարանէ անախ նշանակէ զգովութիւնսն: Բայց ոչ միայն զերանելոյն զօգնականութիւնսն յարգէ, այլ և զքրիստոսամեծար ասպնջակոնիցն իւրոց՝ բազում գովութիւնս փոխանակ մեծարանացն կարգէ, վասն որոյ և յաղաչանս առ Աստուած մատուցեալ՝ զփոխարէն բարեացն հատուցանել հայցէ: Եւ ամենայն եկեղեցեօք հնչեցուցանէ զընտրելոցն զազնուականութիւն. ոչ միայն զարանցն՝ այլ և ըզկանանցն աշակերտելոց¹¹, որ զճշմարտութիւնն աւետարանեն:

Եւ զայս ամենայն աւետարանեալ ոչ ի պարծանս գովութեան, այլ զի օրինակ և կանոն զկնի եկելոցն պաշտիցի. որպէս ի նոյն իսկ զի բարեաց գործոց նախանձաւորս լինել ամենեցուն՝ ստիպէ ասելովք, թէ «Զհետ երթայք սիրոյ. և նախանձաւոր լինել ամենեցուն հոգեւորացն»¹²: Որոց զյօժարութիւն Աքայեցւոց վասն պաշտաման սրբոցն ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալ յորդորեաց: Այլ և համարձակութիւն իսկ տայ անխափան ի բարեացն առաքինութիւն. թէ՛

«Լաւ է յամենայն ժամ նախանձել ի բարիս»։ Այլ և նմանօղ իւր և Տեառն ստիպէ լինել։

Դարձեալ փութայ ամենեքումբք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վարել, «Հայեցարձք, ասէ, ի գօրագլուխն հաւատոց, և ի կատարիչն Քրիստոս»։ Եւ դարձեալ, թէ՛ «Յիշեցէք զառաջնորդս ձեր, որք խօսեցան զբանն Աստուծոյ. հայեցեալ յեսս գնացից նոցա, նմանօղք եղերուք հաւատոցն»։ Եւ միանգամայն, եթէ՛ «Ձայս խորհեացի իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ որ և ի Քրիստոս Յիսուս»։ Հանգոյն սմին և Ղուկաս յսկիզբն առաքելագործ մատենին զնէ։ Իսկ ցանկալի Տեառն եղբայրն Յակոբոս, զհամօրէն իսկ զգունդն սրբոց հանդերձ սրբասէր տերամբն յօրինակ առեալ՝ ի թղթին իւրում ասէ, եթէ, «Օրինակ առէք չարչարանաց և յերկայնմտութեան զմարգարէսն, որ խօսեցան յանուն Տեառն. զհամբերութիւն Յորայ լուարուք, և զկատարումն Տեառն տեսէք»։

Յայտնի է այսուհետեւ ասացելովքս, եթէ գովութիւն ամենայն աստուածասէր ընտրելոցն ի Տեառնէ է. որ ի հրեշտակաց, որ առ ի միմեանց, ոչ ի պարծանս անձանց՝ այլ առ ի նախանձուկս միմեանց արկանելոյ զմիմեամբք, քաջալերեալք հասանիցեմք ի բարեացն կատարումն՝ ի նշանակեալ նպատակն երանելոյն Պաւղոսի, եթէ «Միաբան հասանել ի չափ հասակին Քրիստոսի»։ Որոյ ազատութիւնն յերկինս է, ակն ունել Փրկչին մե-

ծին Աստուծոյ։ Ունիմք և զկանոնական յաջորդեալ յառաքելոցն անտի զշնորհապատում գրեալսն, եթէ սրպէս մեծարեալք ի միմեանց, գովեալք ըստ ճշմարիտ հաւատոյն և ըստ աւետարանագործ կրօնից, մինչև ցայսօր ժամանակի նովին սովորութեամբ վարին։

Եւ արդ առեալ յերկոցունց համարձակութիւն ի կիր արկանել և զվարս առն արդարոյ, արդ այսուհետեւ և խոստացեալն առաջի զիցի. և հայրենակատար մեծարեալ պայմանաւ՝ որ առ ի մէնջ՝ հաճեցի, և նոցա քաղցրատուր հրաման հատուցեալ զարդարեցի։

Առն զոր ի նախակարգ բանիս նշանակեմք, վասն որոյ և փոյթ արարեալ մեր պատմելոյ, էր Մաշթոց անուն, ի Տարօնական գաւառէն, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի առն երանելոյ Վարդան կոչեցելոյ։ Ի մանկութեան տիսն վարժեալ՝ հելլենական զպրութեամբն, եկեալ հասեալ ի գաւառն Արշակունեաց թագաւորաց Հայոց մեծաց, կացեալ յարքունական դիւանին, լինել սպասաւոր արքայատուր հրամանին առ հազարապետութեամբն՝ աշխարհիս Հայոց՝ Առաւանայ ուրումն։ Տեղեկացեալ և հմուտ եղեալ աշխարհական¹³ կարգաց, ցանկալի եղեալ զինուորական արուեստին իւրոց գօրականացն, և անդէն ուշ եղեալ փութով ընթերցուածոց աստուածեղէն զրոց. որով առ ժամայն լուսաւորեալ և թեամուխ միջամուխ յաս-

առաժառուր հրամանացն հանգամանս, և ամենայն պատրաստութեամբ զանձն զարդարեալ, հարկանէր զիշխանացն սպասաւորութիւնսն:

Եւ յետ այնորիկ ըստ աւետարանական չափուցն՝ ի ծառայութիւն Աստուծոյ մարդասիրին դարձեալ, մերկանայր այնուհետեւ զիշխանակիր ցանկութիւնսն, և առեալ զխաչն պարծանաց, ելանէր զկնի ամենակեցոյց խաչելոյն: Եւ հաճեալ հրամանացն՝ ի խաչակիր գունդն Քրիստոսի խառնէր, և անդէն վաղվաղակի ի միայնակեցական կարգ մտանէր. բազում և ազգի ազգի վշտակեցութիւն ըստ աւետարանին կրէր ամենայն իրաց. ամենայն կրթութեամբ հոգևորացն զանձն տուեալ միաւորութեամբ, լեռնակեցութեան, քաղցի և ծարաւոյ և բանջարաճաշակութեանց, արդելանաց անլուսից, խարազնազգեստ և զետնատարած անկողնոց: Եւ բազում անգամ զհեշտական հանգիստ գիշերոյն և զհարկ քնոյ՝ յոտնաւոր տքնութեան՝ ի թօթափել ական վճարէր: Եւ զայս ամենայն առնէր ոչ սակաւ ժամանակս, և գտեալ ևս զոմանս՝ յինքն յարեցուցանէր աշակերտեալ նմին սովորական աւետարանութեան. և այնպէս ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց՝ կամայական քաջութեամբ տարեալ և պայծառացեալ, ծանօթական և հաճոյ լինէր Աստուծոյ և մարդկան:

Առեալ այնուհետեւ երանելոյն զհաւատացեալս

իւր, զիմեալ իջանէր յանկարգ և յանդարման տեղիս Գողթան: Այլ և ընդ առաջ ելանէր նմա իշխանն Գողթան, այր երկիւղած և աստուածասէր, ըստ աշակերտաց հաւատոցն Քրիստոսի: Իսկ երանելուն վաղվաղակի զաւետարանական արուեստն ի մէջ առեալ, ձեռն արկանէր զգաւառոյն հանդերձ միամիտ սատարութեամբ իշխանին. գերեալ զամենեսեան ի հայրենեաց աւանդելոց, և ի սատանայական զիւսպաշտ սպասաւորութենէն՝ ի հնազանդութիւն Քրիստոսի մատուցանէր:

Եւ յորժամ ի նոսա զբանն կենաց սերմանեալ, յայտնի իսկ բնակչաց գաւառին՝ նշանք մեծամեծք երևէին, կերպակերպ նմանութեամբ դիւացն փախստական լինելով, անկանէին ի կողմանս Մարաց: Նոյնպէս առաւել հոգ ի մտի արկանէր՝ զհամաշխարհականս սփոփելով. և առաւել յաղօթս մշտնջենամուռնչս, և բազկատարած պաղատանս առ Աստուած, և արտասուս անդադարս. զմտաւ ածելով զառաքելականն, և ասէր հոգալով. «Տրտմութիւն է ինձ և անպակաս ցաւք սրտի իմոյ, վասն եղբարց իմոց և ազգականաց»:

Եւ այնպէս տրտմական հոգովք պաշարեալ և թակարդապատեալ և անկեալ ի ծուփս խորհրդոց, եթէ որպիսի արդեօք ելս իրացն գտանիցէ: Եւ իբրեւ աւուրս բազումս անդէն ի նմին զեզերէր, յարուցեալ այնուհետեւ հասանէր առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց մեծաց, որոյ անունն

ճանաչէր Սահակ, զոր պատրաստական գտանէր նմին փութոյ հաւանեալ: Եւ միանգամայն յօժարութեամբ գումարեալ հանդերձ աղօթիւք մեծովք առ Աստուած կանխէին, վասն ամենայն ոգւոց քրիստոսաբեր փրկութեանն հասանելոյ. և զայն առնէին աւուրս բազումս: Ապա ելանէր նոցա պարգևական յամենաբարին Աստուծոյ ժողովել զաշխարհահոգ խորհուրդն երանելի միաբանելոցն, և զիրս նշանադրոյ Հայաստան ազգին հասանել. բազում հարց փորձի և քննութեան զանձինս պարապեցուցեալ, և բազում աշխատութեանց համբերեալ, ազգ առնէին ապա և զկանխագոյն խնդրելին իւրեանց թագաւորին Հայոց, որոյ անուն կոչէր Վռամշապուհ:

Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն, վասն առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի՝ Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս ազփաբետաց հայերէն լեզուի: Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէ վասն զրելոյն ի Դանիէլէ, յօժարեցին զարքայ՝ փոյթ առնել վասն պիտոյիցն այնոցիկ: Եւ նա առաքէր զոմն Վահրիճ անուն հրովարտակօք առայր մի երէց, որոյ անուն Հաբէլ կոչէին. որ էր մերձաւոր Դանիէլի ասորւոյ եպիսկոպոսի:

Իսկ Հաբէլին զայն լուեալ, փութանալի հասանէր առ Դանիէլն, և նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանադրոյն, և ապա առեալ ի նմա-

նէ առաքէր առ արքայն յերկիրն Հայոց. ի հինգերորդի ամի թագաւորութեան նորա ի նա հասուցանէր: Իսկ արքային հանդերձ միաբան սրբօքն Սահակաւ և Մաշթոցիւ՝ ընկալեալ զնշանագիրսն ի Հաբէլէն, ուրախ լինէին: Ապա առեալ երանելի հոգաբարձուացն զյանկարծադիւտն, խնդրէին հայցէին ևս յարքայէ մանկունս մատաղս, որով զնշանագիրսն մարթեացեն: Եւ յորժամ բազումք ի նոցանէ տեղեկանային. ապա հրաման տայր ամենայն ուրեք նովին կրթել. որով և յատիճան իսկ վարդապետութեան գեղեցիկ երանելին հասանէր. և իբրեւ սմա երկու կարգեալ զվարդապետութիւն իւր. և նովին նշանադրովք տանէր:

Իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ թէ չեն բաւական նշանագիրքն՝ ողջ ածել զսիւղօբայս և զկապս հայերէն լեզույն, մանաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ յայլոց զպրութեանց թաղեալք և յարուցեալք զիպեցան:

Յետ այնորիկ զարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնային, և նմին ելս խնդրէին ժամանակս ինչ: Վասն որոյ առեալ երանելոյն Մաշթոցի դաս մի մանկտոյ հրամանաւ արքայի, և միաբանութեամբ սրբոյն Սահակայ, և հրաժարեալք ի միմեանց համբուրիւ սրբութեանն՝ խաղայր գնայր ի հինգերորդ ամի Վռամշապուհ արքային Հայոց, և երթեալ հասանէր ի կողմանս

Արամի՛ ի քաղաքս երկուց Ասորոց. որոց առաջինն եղեսիա կոչի, և երկրորդն Ամիգ անունն: Ընդդէմ լինէր սուրբ եպիսկոպոսացն. որոց առաջնոյն Բաբելլաւ անուն և երկրորդին Ակակիոս. հանդերձ կղերականօքն և իշխանօքն քաղաքին պատահեալ, և բազում մեծարանս ցուցեալ հասելոցն, ընդունէին հոգաբարձութեամբ, ըստ Քրիստոսի անուանելոցն կարգի:

Իսկ աշակերտասէրն վարդապետին՝ զտաբեալսն ընդ իւր յերկուս բաժանեալ, զոմանս յասորի դպրութիւնն կարգէր, և զոմանս յունական դպրութիւնն՝ անտի ի Սամուսատական քաղաքն գումարէր, և նորա իւրովք հաւասարօք զսովորականն առաջի եղեալ զաղօթս և զտքնութիւնս և զպաղատանս արտասուալից, զխստամբերութիւնս, զհոգս զաշխարհահեծս, յիշելով զասացեալսն մարգարէին, եթէ՝ «Յորժամ հեծեծեսցես, յայնժամ կեցցես»:

Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ: Որում պարզեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ. հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի սուրբ աջովս իւրով, նշանագիրս հայերէն լեզուին: Եւ անդ վաղվաղակի նշանակեալ անուանեալ և կարգեալ, յօրինէր սիրոբայիւք և կապօք: Եւ ապա հրաժարեալ յեպիսկոպոսացն սրբոց, հանդերձ օգնականօք իւ-

րովք իշանէր ի քաղաքն Սամսատացոց, յորում մեծապատիւ իսկ յեպիսկոպոսէն և յեկեղեցոյն մեծարեալ լինէր: Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ոմն հելլենական դպրութեան¹⁴ Հռոփանոս անուն գտեալ. որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրոյն՝ զնրբագոյնան զկարճն և զերկայնն, գառանձինն և զկրկնաւորն, միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ, ի թարգմանութիւն գառնային հանդերձ արամբք երկուք, աշակերտօքն իւրովք. որոյ առաջնոյն Յովհան անուն կոչէին, յեկեղեաց գաւառէն, և երկրորդին Յովսէփ անուն՝ ի Պաղանական տանէն: Եւ եղեալ սկիզբն նախ յԱռակացն Սողոմոնի, որ ի սկզբանն իսկ ծանօթս իմաստութեանն ընծայեցուցանէ լինել, ասելով՝ եթէ՝ «Ծանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Որ և զրեցաւ ձեռամբն այնորիկ զրչի. հանդերձ ուսուցանելով մանկունս զրիչս նմին դպրութեան:

Ապա յետ այնորիկ առնոյր թուղթս յեպիսկոպոսէ քաղաքին. և հրաժարեալ ի նոցանէ հանդերձ ամենայն իւրովքն, բերէր առ եպիսկոպոսն Ասորոց: Որ յորոց նախընկալն եղև, առաջի արկեալ նոցա գնշանագիրն աստուածատուր. վասն որոյ բազում իսկ զովութիւնք յեպիսկոպոսաց սրբոց և յամենայն եկեղեցեաց բարձրանային ի փառս Աստուծոյ, և ի մխիթարութիւն աշակերտելոցն ոչ սակաւք: Յորոց թուղթս աւե-

տագիրս հանդերձ շնորհատուր պարգևօքն, և ամենայն իւրայիւքն, ի շնորհացն Աստուծոյ ճանապարհորդ լինէր. զօթեանօք անցեալ աշողութեամբ և հոգելից ուրախութեամբ եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն, ի կողմանս Այրարատեան գաւառին, առ սահմանօք Նոր քաղաքին, ի վեցերորդ ամի Վռամշապհոյ արքային Հայոց մեծաց:

Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս գուարճանայր յէջս Սինէական լերինն. Հասեմք թէ առաւելօքն՝ պակասագոյն: Քանզի յԱստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրաման ի բազուկս այրն աստուածատես, ի լեռնէն իջանէր. այլ վասն վրէժագործ ժողովրդեանն, որոց թիկունք ի տէրունիսն, և կործան յերկիր, տիրադրութք յիւրեանց կուռս ձուլածուն երկիրպագանէին, և զնորին հրամանաբերն սրտառուչ սրտաբեկ լացուցին.¹⁵ Քանզի ի տախտակացն խորտակելոց յայտնի եղեալ տեսանէր բերելոյն թախծութիւնն: Իսկ այսր երանելոյ՝ վասն որոյ ճառեալքս յարգարին, ոչ ըստ այնմ օրինակի որ անդն գործեցան, այլ ինքն իւրով լցեալ հոգևոր մխիթարութեամբ՝ կարծեալ զընդունելոցն յօժարութիւնն, և ընդունելոցն յուսով ուրախութեան՝ դասաւորութիւն ճանապարհացն աւետարեր:

Բայց մի ոք յանդգնագոյն վասն ասացելոցն գմեղ համարեսցի. թէ զիւրդ գայր մի խոնար-

հագոյն ընդ մեծին Մովսէսի, ընդ աստուածախօսին, սքանչելագործին նմանեցուցեալ հաւասարեաց. որով թերեւս ստգտանիցեմք: Եւ կարեմք այլ աւելի հաւատովք. քանզի և Հկայ ինչ ի վերայ յայտնեօք և ծածկանօք¹⁶ զաստուածականն խոտել: Քանզի միոյն Աստուծոյ ամենագորի շնորհք առ ամենայն ազգս երկրածնաց մատակարարին:

Եւ արդ եկեալ յիշելին մերձ ի թագաւորական քաղաքն, ազդ լինէր թագաւորին և սրբոյ եպիսկոպոսին: Որոց առեալ զամենայն նախարարագունդ աւագանւոյն ամբոխ, ի քաղաքէն ելեալ՝ պատահէին երանելւոյն՝ զափամբ Ռահ գետոյն: Եւ զցանկալի ողջոյնն միմեանց տուեալ. ուստի և բարբառօք ցնծութեան և երգօք հոգեւորօք, և բարձրագոյն օրհնութեամբք ի քաղաքն դառնային, և զաւուրս տօնական ուրախութեամբ անցուցանէին:

Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի թագաւորէն՝ սկիզբն առնելոյ զխուժագուժ կողմանսն Մարաց, որք ոչ միայն վասն զիւական սատանայակիր բարուցն ճիւղաղութեան, այլ և վասն խեցեեկագոյն և խոշորագոյն լեզուին՝ դժուարամատոյցք¹⁷ էին: Առ ի յարգարել և զնոցա հարուստ¹⁸ ամացն ծնունդս՝ առեալ պարզախօսս հոռտորաբանս, կրթեալս աստուածատուր իմաստութեանն ծնունդս կացուցանէին: Եւ այնպէս

միջամուխ եղեալ հանգամանօք օրինապատգամացն, մինչև բնաւ արտաքոյ իւրեանց բնականութեանն զերծանել¹⁹։ Եւ ի ձեռն առեալ այնուհետեւ աստուածագործ մշակութեամբ զաւետարանական արուեստն՝ ի թարգմանել ի գրել և յուսուցանել. մանաւանդ հայեցեալ ի աեառնաբարբառ հրամանացն բարձրութիւնն, որ առ երանելին Մովսէս եկեալ, վասն ամենայն իրացն եղելոց, յաստուածեղէն պատգամացն բարձրութիւն աւանդելոցն՝ մատենագրել առ ի պահեստ յաւիտեանցն որ գալոցն էին. նոյնպիսիք և այլոց մարգարէիցն հրամայեալք։ «Առ, ասէ, քարտէզ նոր մեծ, և գրեալ ի նմա գրչաւ գպրի»։ Եւ այլուր, թէ՛ «Գրեալ գտեսիլդ ի աախաակի, և ի գիրս հաստատեալ»։ Իսկ Դաւիթ յայտնապէս ևս վասն ամենայն ազգաց՝ գվիճակ աստուածատուր օրինացն նշանակէ ասելովն, թէ՛ «Գրեսցի յազգ յայլ»։ Եւ թէ՛ «Տէր պատմեսցէ գրովք ժողովրդոց»։ Զոր եկեալ կատարեաց ամենափրկիչն Քրիստոս շնորհատուր հրամանաւն, եթէ՛ «Եկէք բնդ ամենայն ազգս». և եթէ՛ «Քարոզեսցի աւետարանս ընդ ամենայն տիեզերս»։ Ուստի և երանելի հարցն մերոց համարձակութիւն առեալ յուսալից փութով, և երևելի և արդիւնակատար ըստ աւետարանին՝ զիւրեանց մշակութիւնն ցուցանեն։

Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշ-

խարհս Հայոց, անպայման սքանչելի լինէր. յորում անկարծ ուրեմն օրէնսուսոյց Մովսէս՝ մարգարէական դասուն, և յառաջագէմն Պաւղոս՝ բովանդակ առաքելական գնդովն, հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանաւն Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւատարելոցն՝ հայաբարբառ հայերէնախօսք գտան։

Անդ էր այնուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել աեսիլ հայելոյն։ Քանզի երկիր, որ համբաւուցն անգամ օտար էր կողմանցն այնոցիկ, յորում ամենայն աստուածագործ սքանչելագործութիւնքն գործեցան, առժամայն վաղվադակի ամենայն իրացն եղելոց խելամուտ լինէր. ոչ միայն ժամանակաւ պաշտեցելոցն, այլ և յառաջագոյն յաւիտենիցն, և ապա եկելոցն սկզբանն և կատարածի, և ամենայն աստուածատուր աւանդութեանցն։ Իսկ իբրեւ զչափ առեալ գիրացն հաստատութեան, և համարձակագոյն և առաւելագոյն զաշակերտութիւնն նորագիւտ վարդապետութեանն՝ խմբէին ուսուցանել և թեքել, և պատրաստական քարոզութեանն անդէտ մարդկան յօրինել. որոց և ինքեանք իսկ ի կողմանց և ի գաւառաց Հայաստան աշխարհին յորդեալք և զբրդեալք հասանէին ի բացեալ աղբիւրն գիտութեանն Աստուծոյ։ Քանզի յԱյրարատեան գաւառին՝ ի կայս թագաւորացն և քահանայապետացն, բըղխեցին Հայոց շնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ։

Անդ էր յիշելի և մարգարէականն, եթէ՝ «եղիցի անդ աղբիւր բղխեալ ի տան Դաւթի»։ Որ և սկսան իսկ սիւնք եկեղեցւոյ միջամուխ ձեռամբ զգործ աւետարանչացն Քրիստոսի գործելգումարել ի կողմանս, ի գաւառս, ի տեղիս տեղիս Հայաստան ազգին, դաս դաս ²⁰ զաշակերտեալն ճշմարտութեանն, զհասուցելոցս ի կատարումն գիտութեան, բաւական և առ ի զայլսն զեկուցանելոյ. որոց կանոն և օրինակ զիւրեանց անձանց արգասիս եղեալ, և պատուիրեալ կալ ի նմին կանոնի. և իւրեանց անդէն զ'առնթերակաց արքունիան, հանդերձ ամենայն ազատագունդ բանակիւն՝ աստուածեղէն իմաստութեամբն վարդապետեալ։ Առաւել երանելոյն Սահակայ զՄամիկոնեան որեարն՝ ի վարժս վարդապետութեանն պարապեցուցեալ. որոց առաջնոյն Վարդան անուն էր, որ և Վարդկան կոչէր։ Նոյնպէս և զամենայն ոգի ջանայր յերիւրել հասուցանել ի գիտութիւն ճշմարտութեան։

Յետ այնորիկ առնոյր հաւանութիւն երանելին Մաշթոց. որպէս զի Տէր եպիսկոպոսն ի կայենականն, և նա ի սփիւռս հեթանոսաց զբանն կենաց սերմանիցեն։ Եւ հրաժարեալ ի նոցանէն հանդերձ այլովք ևս օգնականօքն. որոց առաջնումն Տիրայր անուն ի Խորձենական գաւառէն, և երկրորդին Մուշէ ²¹ անուն ի նահանգէ Տառնոյ, որք էին սուրբք և զուարթագոյնք. հան-

դերձ այլովք ևս սպասաւորօք աւետարանին, զոր չեմք բաւական ըստ անուանցն նշանակել. որով յանձն եղեալ երանելին շնորհացն Աստուծոյ, երթեալ իջանէր առ ոտս տանն Գողթան՝ յառաջին դաստակերտն իւր։ Եւ անդ ընդելական սովորութեամբն ի կիր արկեալ զվարդապետութիւնն՝ հաւասարութեամբն բարեպաշտին Շաբաթայ, լի առնէր զգաւառն ողջունիւ աւետարանին Քրիստոսի. և կարգէր յամենայն գիւղս գաւառին՝ դասս սրբոց վանականաց։ Որում և հասեալ ժամանեալ հայրաբարուին Գտայ, որդւոյ Շաբաթայ առն քրիստոսասիրի, բազում սպասաւորութիւն իբրեւ հաւասարի որդւոյ վարդապետին տանէր։

Ապա յետ այնորիկ ի սահմանակիցս ի Սիւնական աշխարհն ելանէր. և անդ աստուածասէր հնազանդութեամբ ընկալեալ զնա իշխանին Սիւնեաց, որ էր Վաղենակ անուն, բազում օգնականութիւն գտեալ ի նմանէն վասն իրացն առաջի արկելոցն, մինչև հասանել նմա բովանդակ ի վերայ սահմանաց Սիւնեաց։ Եւ ժողովեալ մանկունս առ ի նիւթ վարդապետութեանն, առաւել զգազանամիտ զվայրենագոյն զճիւղաղաբարոյ կողմանցն. և այնչափ փոյթ ի վերայ ունելով՝ և դայեկաբար սնուցանել և խրատել, մինչև ի նոցունց իսկ ի վայրենեացն՝ եպիսկոպոսս տեսուչս եկեղեցւոյն Սիւնեաց կարգել, որոյ անունն կո-

չէր Անանիաս. այր սուրբ և երևելի հայրաբարոյ ժառանգաւորաց եկեղեցւոյ. ապա և զերկիրն Սիւնեաց՝ դասուք վանականաց ընդոյր:

Յորում ժամանակի պարգևեալ յԱստուծոյ, հասանէր ի գլուխ իշխանութեանն Սիւնեաց՝ քաջն Սիսականն Վասակ. այր խորհրդական և հանճարեղ և յառաջիմաց, շնորհատուր իմաստութեամբն Աստուծոյ: Բազում ինչ նստատուութիւն ցուցանէր աւետարանագործ վարդապետութեանն, իբրև որդւոյ առ հայր՝ հպատակութիւն ցուցեալ, և ծառայեալ ըստ աւետարանին վայելչութեան, մինչ ի վախճան զհրամայեալսն ի գործ բերէր:

Դարձեալ յետ ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցելոյ, հոգ ի մտի արկանէր սիրելին Քրիստոսի՝ և վասն բարբարոսական կողմանն. և առնոյր կարգեալ նշանագիրս Վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեառնէ: Գրէր կարգէր և օրինօք յարդարէր. և առնոյր ընդ իւր զոմանս լաւագոյնս յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ զնայր իջանել ի կողմանս Վրաց. և երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին՝ որում անուն էր Բակուր, և եպիսկոպոսի աշխարհին՝ Մովսէս: Եւ առաւելագոյն հնազանդեալ նմա ըստ օրինացն Աստուծոյ՝ թագաւորին և զօրացն, հանգերձ ամենայն գաւառօքն:

Եւ նորա զիւր արուեստն առաջի արկեալ՝ խրատէր յորդորելով. յորում և յանձն առեալ

ամենեցուն զխնդրելին կատարել, եւ դաեալ զայր մի թարգման Վրացերէն լեզուին, որ անուանեալ կոչէր Զադայ, այր գրողէս և ճշմարտահաւատ. հրաման տայր այնուհետև արքայն Վրաց՝ ի կողմանց կողմանց, և ի խառնադանջ դաւառաց իշխանութեան իւրոյ՝ ժողովել մանկունս՝ տալ ի ձեռն վարդապետին: Զոր առեալ՝ արկանէր ի ըովս վարդապետութեանն. և հագնոր սիրոյն եռանդամբ՝ զաղտ և զժանգ շարաւահոտ դիւացն և զսնտոխագործ պաշտամանն ի բաց այնչափ անջատեալ ի հայրենեաց իւրեանց՝ և անյիշատակ ցուցանել, մինչև ասել՝ թէ՛ «Մոռացայ զժողովուրդ իմ և զտուն հօր իմոյ»:

Եւ արգ գնոսա, որ յայնչափ ի մասնաւոր և ի բաժանեալ լեզուացն ժողովեցան, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ՝ փառաբանիչք միոյ Աստուծոյ յօրինէր. յորոց և իմ անարժանիս՝ եղեալ ի կարգ եպիսկոպոսութեան վիճակ. որոց առաջինն Սամուէլ անուն, այր սուրբ և բարեպաշտօն՝ եպիսկոպոս կացեալ տանն արքունականի: Իսկ իբրև ընդ ամենայն տեղիս Վրաց կարգեալ զգործ աստուածապաշտութեանն, այնուհետև հրաժարեալ ի նոցանէ՝ դառնայր յերկիրն Հայոց. և պատահեալ Սահակայ կաթողիկոսի Հայոց, պատմէր նմա զողջութենէ եղելոցն, միանգամայն փառաւոր առնելով զԱստուած զմեծանունն Քրիստոս:

Ապա դարձեալ ելանէր շրջէր գտեղեօք կարգելեօք, և զգաւառօքն աշակերտելովք աշխարհին Հայոց, զուարթացուցանել, նորոգել, հաստատել: Եւ յորժամ այնպէս ընդ ամենայն տեղիս՝ ի առնէր զսուրբ աւետարան Տեառն, և ամենեցուն զգուշացուցեալ ²² զկենաց ճանապարհն վարելոյ, խորհուրդ առնոյր ²³ այնուհետեւ վասն կէս աղգին Հայոց, որ էր ընդ իշխանութեամբ թագաւորին Հռոմոց: Եւ փութացեալ գնայր հանդերձ աշակերտօք բազմօք, անցանել ի կողմանս Յունաց. և վասն առաւելագոյն բարեգործ համբաւուց՝ յառաջագոյն զնմանէ անդ ի հիւսիսական կողմանց հուշակելոց, առաւել միամտութեամբ ընտանեբար յեպիսկոպոսաց աշխարհին, և յիշխանաց և ի դաւառականացն պատուեալ. մանաւանդ ի սպայապետէն աշխարհին, որ անուանեալ կոչէր Անատոլիս ²⁴ ի մուտ ճանապարհին. որ զիրս առաջի եղեալ գրով՝ ցուցանէր կայսերն, որում Թէոդոս կոչէին, որդի Արկադու կայսեր. ուստի և հրաման ելանէր, վայելուչ մեծարանօք զՍուրբն՝ Ակումիտ անուն կոչելոյ:

Իսկ նորա զբազմութիւն աշակերտացն տաւրեալ ի քաղաքն Մելիտինացւոցն, յանձն առնէր սրբոյ եպիսկոպոսի քաղաքին, որ Ակակիոսն կոչէին. և զլիաւոր աշակերտացն՝ թողոյր զայն, որում Ղևոնդէոսն կոչէին. այր հաւատարիմ և ճշմարտապաշտ: Եւ առեալ երանելոյն զպատուա-

կան եպիսկոպոսն Դերջանոյ որոյ անուն կոչէր Գինթ, և սակաւս յաշակերտաց անտի, և ելեալ յանարւոյն դիմոսական և բազում պատիւ գտեալ, հասանէին ի թագաւորակաց քաղաքն Կոստանդինական, զորմէ իսկոյն պատմէին յարքունիսն. և մտեալ առաջի պատուական աթոռոյն՝ յանդիման լինէր աստուածակարգ թագաւորացն և հայրապետին սրբոյ կաթողիկոսին աշխարհամուտ դրանն, որում Ատտիկոս կոչէին. յորոց և գտեալ շնորհ՝ հրամայեալ լինէր ժամանակս ինչ անդէն ի տիեզերական քաղաքին մեծարել դարմանօք կարգելովք, յեկեղեցւոյն և յարքունեաց և ի պատուական իշխանաց քաղաքին:

Եւ ապա յետ Պասեքին կատարելոյ՝ ցուցեալ կայսերն զպիտոյիցն զհանգամանս, և առեալ զանընդգիմակաց հրամանն հանդերձ սակերօք կայսերագիր նշանակելովք՝ վասն մանկոցն յաշակերտութիւնն, առ ի կէս ազգէն Հայոց ժողովելոյ, և վասն ժանտագործ ազգին բարբարոսաց, և եկեղեցեաց հաստատութեան, և մեծամեծ պարգիօք պատուել: Վասն որոյ հաւանեցուցեալ ճշմարտին զարքունիսն, անընկալ թողոյր. և երկիրպաղեալ ծիրանափառ օգոստականացն, և սրբոյ կաթողիկոսին, և ընկալեալ ողջոյն յեկեղեցւոյն և յերևելի իշխանացն քաղաքին, և ամենայն իւրաքովքն յաշողեալք՝ ելանէին ի դեսպակս ի կառնարքունատուրս: Եւ մեծաւ շքով և բազում վայել-

չութեամբ՝ ունէին զճանապարհս արքունականս, և ամենայն քաղաքացն պատահելով, ի քաղաքին պայծառագոյն երևէին. և մեծամեծ պարգեւս գտեալ, գային հասանէին ի ժամագիր կողմանս. և անդէն վաղվաղակի պատահեալ սպարապետին Հայոց, հանգերձ սակերօք կայսեր յանդիման լինէին: Եւ նորա առեալ սակերս կայսերական նշանօք, փութայր վաղվաղակի գհրամանն կատարել. և հրեշտակս արձակեալ այնունեակ ի գաւառս կէս ազգին Հայոց՝ յիշխանութեանն կայսեր, բազմութիւն մանկաւոյ ժողովել, և նոցին ոռճիկս կարգել ի պատենագոյն տեղիս. յոր և երանելին զվարդապետութիւնն իւր ի գործ արկեալ, և ժողովելոցն քաղցրացուցանէր:

Ապա յետ այնորիկ ձեռն արկանէր զգժպատեն և զկամակոր Բարբարիանոս աղանդն քննելոյ. և իբրեւ ոչինչ գտանէր հնարս յուղղութիւն ածելոյ, առեալ ի գործ արկանէր զթշուառացուցիչ գաւազանն, ծանրագոյն²⁵ պատուհասիւք ի բանդս, ի տանջանս, ի գելարանս: Իսկ յորժամ այնու ևս պակասեալք ի փրկութենէն գտանէին, խորտակեալս ապա խանձեալս, մրեալս և զուռակ զունակ խայտառակեալս, և յաշխարհէն կորզէին:

Իսկ երանելոյն զիւր վարդապետութեանն պայման արարեալ՝ սակեալ²⁶ և վճարեալ, և բազում շնորհագիր մատեանս զհարցն եկեղեցւոյ ստացեալ, ծովացուցանէր զվարդապետութեանն

զխորութիւն, և լցեալ զեղոյր ամենայն բարութեամբք:

Յայնմ ժամանակի եկեալ²⁷ դիպէր նմայր մի երէց Աղուան ազգով, Բենիամէն անուն. և նորա հարցեալ և քննեալ զբարբարոս զբանս Աղուաներէն լեզուին, առնէր ապա նշանագիրս, բստ վերնապարգեւ կորովի սովորութեան իւրում. և յաջողութեամբ Քրիստոսի շնորհացն կարգեալ և հաստատեալ կշռէր: Յետ այնորիկ հրաժարեալ յեպիսկոպոսաց, յիշխանաց աշխարհին և յամենայն եկեղեցեաց. առ որս թողեալ վերակացուս հաւատացելոցն՝ զերկուս ոմանս յիւրոց աշակերտացն. որ առաջնոյն Ենովք անուն էր, և երկրորդին Դանան՝ արք կրօնաւորք և յառաջագէմք յաւատարանական սպասաւորութեանն. զորս յանձն արարեալ շնորհացն Աստուծոյ՝ անդէն զետեղէր: Եւ ինքն բազում աշակերտօք գայր անցանէր ի կողմանս Հայոց մեծաց. և հասեալ ի Նոր քաղաքն յանդիման լինէր սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, և թագաւորին Հայոց, որում անոն Արտաշէս կոչէին և ամենայն բանակին. և պատմեալ նոցա զգործս կողմանցն այնոցիկ բստ աջողութեանց շնորհացն Աստուծոյ, զաղարէր անդաւուրս ինչ՝ մխիթարէր վասն հոգեւոր անձուկն սփռելոյ:

Եւ ապա յետ այնորիկ հրաժարեալ գնալ ի կողմանս Աղուանից, և երթեալ ի ջանէր յաշխարհս. և հասեալ ի թագաւորական տեղիսն, տեսանէր

զսուրբ եպիսկոպոսն Աղուանից, որում անունն Երեմիա կոչէին, և զնոցին թագաւոր, որում Արսիա²⁸ էր անուն, ամենայն ազատօք հանդերձ. որոյ առաւել հպատակութեամբ ընկալեալ վասն անուանն Քրիստոսի: Ապա հարցեալ ի նոցանէ, առաջի եղեալ վասն որոյ եկեալն էր, և նոցա երկոցունց զուգացելոց եպիսկոպոսին և թագաւորին՝ յանձն առեալ դպրութեանն հնազանդելոյ. տային ևս հրաման՝ ի գաւառաց և ի տեղեաց իշխանութեանն իւրեանց, բազմութիւն մանկանց՝ յարուեստ դպրութեանն ածել և գումարել՝ ըստ արժանաւոր և պատեհ տեղեաց, դասս դասս դրաւրոցաց, և ռոճիկս կարգել ի դարմանս:

Իսկ իբրև հրամանն այն, արդեամբք և գործովք յանկ ելանէր, ապա այնուհետև երանելոյն Երեմիայի եպիսկոպոսի ի ձեռն առեալ՝ վաղվաղակի զաստուածային գրոց թարգմանութիւնս ի գործ արկանէր, որով անդէն յական թօթափել, վայրենամիտ և դատարկասուն և անասնաբարոյ աշխարհն Աղուանից, մարգարէագէտք և առաքելածանօթք և աւետարանաթառանգք լինէին, և ամենայն աւանդելոցն Աստուծոյ, ոչ իւրք անտեղեակք: Դարձեալ առաւել ևս երկիւղածն յԱստուծոյ արքայ Աղուանից՝ միամիտ փութով հրաման տայր, սատանայակիր և դիւամուլ ազգին, սաստիւ. թափել զերծանել յունայնավար հնացելոցն, և հնազանդ լինել ամենահեշտ լծոյն Քրիս-

տոսի:

Եւ յորժամ գայն արարեալ հաւասարութեամբ, և լցեալ զպիտոյն իւրեանց, և զկամացն յօժարութիւն, ձեռնատու²⁹ ևս եղեալ նմա սրբամատոյց վարդապետութեանն ի Բաղասական կողմանս սրբոյ եպիսկոպոսին՝ որում Մուշեղ կոչէին, հրաժարէր ապա և ի թագաւորէն և յեպիսկոպոսացն և յամենայն եկեղեցւոյն Աղուանից: Եւ զոմանս յիւրոց աշակերտացն վերակացուս իւրեանց կացուցանէր, հանդերձ արամբ քահանայիւ արքունական դրանն, որում անունն Յովնաթան կոչէին, որոյ բազում յօժարութիւն ի վարդապետութենէն էր գտեալ, և յանձն առնելով զնոսա և զանձն՝ ամենապահ շնորհացն Աստուծոյ, խաղացեալ գայր ի կողմանցն Աղուանից, անցանել յաշխարհն Վրաց. և հանդէպ հասեալ գայր Գարգմանական ձորոյն: Ընդ առաջ լինէր նմա իշխանն Գարգմանից, որում Խուրս կոչէին, և ասպնջական եղեալ նմա աստուածասէր երկիւղածութեամբ, առաջի դնէր զանձն վարդապետին, հանդերձ իշխանութեամբն իւրով. առաւելագոյն իսկ վայելեալ ի հիւթ և ի պարարտութիւն վարդապետութեանն, յուղարկէ զերանելին ուր և երթալոցն էր:

Իսկ նորա անցեալ դիմեալ ի կողմանսն, առ որով ժամանակաւ Արծիւղ անուն թագաւորեալ Վրաց, որոյ առաւելապէս պայծառացուցեալ ծաղ-

կեցուցանէր զվարդապետութիւնն. և նորա շրջեալ զամենայն աշակերտօք, պատուիրեալ կայ ի ճշմարտութեանն: Յայնժամ իշխանին Տաշրացոց առն պատուականի և աստուածասիրի, որ անուանեալ կոչէր Աշուշայ, ի ձեռն տայր նմա զանձն ամենայն գաւառոցն իւրով. և նորա ամենափիւռ վարդապետութիւնն, ոչինչ պակասութեամբ քան զայլոցն գաւառաց անցուցեալ, և յանձն արտբեալ զնոսա սրբոյ եպիսկոպոսին Սամուէլի, այնմ՝ զոր ի վերոյ նշանակեցաք, ինքն դառնայր ի կողմանս Հայոց մեծաց. և եկեալ ի սովորական տեղիսն, զընդեալական ողջոյնն սրբոյն Սահակայ և ամենայն պատահելոցն տուեալ, պատմէր նոցա վասն այնր ևս նորագործ իրացն. որք իբրեւ լուան, առաւել դոհանային զպարգևացն Աստուծոյ:

Յետ այնորիկ ուշ եղեալ երկոցունց երանելեացն՝ զիւրեանց ազգին զգալութիւն առաւել յարգել և զիւրացուցանել, ձեռն ի գործ արկանէր ի թարգմանել և ի գրել մեծն Իսահակ՝ ըստ յառաջագոյն սովորութեանն: Որոց դարձեալ դէպ լինէր եղբարս երկուս յաշակերտացն՝ յուղարկել ի կողմանս Ասորոց ի քաղաքն Նեեսացոց, զՅովսէփ, զոր ի վերոյն յիշեցաք, և երկրորդն Նզնիկ անուն՝ յԱյրարատեան գաւառէն ի Կողբ գեղջէ, զի յԱսորական բարբառոյն՝ զնոցին հարցն սրբոց գաւառաւորութիւնս, Հայերէն գրեալս դարձուցեն:

Իսկ թարգմանչացն հասեալ՝ ուր առաքե-

ցանն, և կատարեալ զհրամանսն, և առ պատուական հարսն առաքեալ, անցեալ գնային ի կողմանս Յունաց. ուր և ուսեալք և տեղեկացեալք, թարգմանիչս կարգէին ըստ Հելլենական լեզուին:

Ապա յետ ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցելոյ՝ դէպ լինէր ժամաց եղբարց ի Հայաստան աշխարհէս, զիմել իջանել ի կողմանս Յունաց, որ և Ղեոնդէս առաջնոյն անուն էր, և երկրորդին Կորիւնս, և մատուցեալ յարէին յՆզնիկն, իբրեւ առ ընտանեգոյն սննդակից՝ ի Կոստանդինական քաղաքին, և անդ միաբանութեամբ հոգևոր պիտոյիցն՝ զինդիրն վճարէին: Որոյ յետ այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր գրօցն, և բազում շնորհագիր հարց յետ այնր աւանդութեամբք, և Նիկիական և Նիքսոսական կանոնօք գալին երեւելով աշխարհին Հայոց, և առաջի գրնէին հարցն զբերեալ կտակարանն եկեղեցոյ սրբոյ:

Իսկ երանելոյն Սահակայ զեկեղեցական գրոց գումարութիւնն՝ կանխաւ յունական բարբառոյն ի հայերէն դարձուցեալ, և բազում ևս գհայրապետաց սրբոց զճշմարիտ զիմաստութիւնն: Դարձեալ յետ այնորիկ առեալ հանդերձ Նզնիկաւ՝ զյառաջագոյն զյանկարծագիւտ զփութանակի զթարգմանութիւնս, հաստատէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովք, և շատ ևս մեկնութիւն գրոց թարգմանէին: Եւ այնպէս զամենայն ժամանակս

իւրեանց՝ յընթերցուածս գրոց ծախէին հարքն՝ զաիւ և զգիշեր, և նովիմբ ծաղկեալք և շահաւետեալք՝ օրինակ բարեաց ուսումնասէր առնութեանկայից լինէին. մանաւանդ զի ունէին պատուիրանս զգուշացուցիչս յաստուածակարգ պատգամաւորացն. յորոց առաջինն հրամայէ՝ թէ՝ «Յօրէնս տեառն խորհեացիս ի տուէ և ի գիշերի»։ և երկրորդն հանգոյն պատուիրէ, թէ՝ «Միտ գիր ընթերցուածոց մխիթարութեան վարդապետութեան, մի անփոյթ առնել զշնորհացդ որ ի քեզ են. յայդ խորհեա և ի դոյն յամեսլիր. զայդ եթէ առնիցես և զանձն ապրեցուցես, և դայնոսիկ որ քեզն լսիցեն»։

Ապա յետ դարձեալ՝ այնպիսի առաւել և բարձրագոյն վարդապետութեամբն՝ սկսեալ երանելոյն Մաշթոցի ճառս յաճախագոյնս, զիւրապատումս, շնորհագիրս, բազմադիմիս ի լուսաւորութենէ և ի հիւթոյ գրոց մարդարէականաց կարգել և յօրինել. լի ամենայն ճաշակօք աւետարանական հաւատոցն ճշմարտութեան. Յորս բազում նմանութիւնս և օրինակս ի յանցաւորացս աստի, առաւելագոյն վասն յարութենական յուսոյն առ ի հանդերձեալսն՝ յերկրեալ կազմեալ. զի հեշտընկալք և զիւրահասոյցք տիմարագունիցն, և մարմնական իրօք զբաղելոցն լինիցին, առ ի սթափել և զարթուցանել և հաստահիմն առ ի խոստացեալ աւետիսն քաջալերել։

Եւ այնպէս զամենայն կողմանս Հայոց, Վրաց և Աղուանից, զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց, զամառն և զձմեռն զաիւ և զգիշեր՝ անվեհեր և առանց յապաղելոյ իսկ, իւրով աւետարանական և ողջապատում գնացիւքն՝ առաջի թագաւորաց և իշխանաց, և ամենայն հեթանոսաց և անընդդիմակաց ի հակառակորդաց՝ զամենափրկչին Յիսուսի անուն կրեաց յանձին։ Եւ զամենայն ոգի քրիստոսազգեստ և հոգեղէն վառեաց, և բազում բանդականաց և կալանաւորաց և տազնապելոց ի բռնաւորաց թողութիւն արարեալ՝ կորզեալ³² զնոսս անաւոր զօրութեամբն Քրիստոսի։ Եւ բազում մուրհակս անիրաւութեան պատառեաց, և բազում սգաւորաց և կարճամտելոց՝ մխիթարական վարդապետութեամբն զակնկալ յուսոյն ըստ յայտնութեան փառաց մեծին Աստուծոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի նօթձեաց. և զամենայն միանգամայն յաստուածալաշտութեան պայման անդ փոխեաց։

Եւ զարձեալ բազում և անհամար զունդս վանականաց, ի շէնս և յանշէնս, զաշտականս և լեռնականս, անձաւամուտս և արգելականս բնակեցուցեալ հաստատէր։ Զորս ընդ ժամանակս ժամանակս իւրով մարմնովն իսկ օրինակ ցուցեալ, առեալ զոմանս յաշակերտաց յիւրաքանչիւր մեհաստանացն, և երթեալ լեռնակեաց սորամուտ ծակախիթ եղեալ զառօրէական զկերակուրն խո-

տաքուտ ճաշակօքն վճարէին. այնպէս վշտակեաց տկարութեան զանձն տային: Մանաւանդ որոց հայեցեալ ի մխիթարութիւն առաքելական բանիցն, թէ՛ «Յորժամ տկար եմ վասն Քրիստոսի՝ յայնժամ զօրացեալ լինիմ». և թէ՛ «Լաւ ևս լիցի պարծել տկարութեամբս, զի բնակեսցէ յիս զօրութիւնն Քրիստոսի»:

Անդ էր այնուհետեւ չարբենալ գինւով, այլ առաւելով հոգւով, և պատրաստել զսիրտս երգօք հոգևորօք, ի փառս և ի գովութիւն ³³ Աստուծոյ: Անդ կրթութիւն քաղցրութեան ընթերցուածոց՝ հոգեպատում գրոց: Անդ քաջալերութիւն յորդորական վարդապետութեան, առ ի յառաջագէժ ընտրութեանն՝ պսակահաս քրիստոսադիր կիտին: Անդ եռալ հոգւով աստուածապաշտ ծառայութեամբ: Անդ աղօթք աղերսալիք, և խնդրուածք հաշտեցուցիչք վասն ամենեցուն կենաց՝ առ մարդասէրն Աստուած, և նորին հոգեկրօն արուեստիւն՝ հանէր առուրս բազումս յանապատ տեղիս. մինչև ազդ ³⁴ լինէր յերիցանց, իրաց ինչ օգտակարաց եկեղեցեաց կողմանցն այնոցիկ՝ հասանել յօգնականութիւն շնորհօքն Քրիստոսի: Եւ նորա առանց իրիք զբաղելոյ՝ հանգերձ գործակցօք իջեալ ի թիկունս դիպացն պատահելոց, և վճարեալ զօրութեամբն Աստուծոյ, և յորդորագոյնս և պարարտագոյնս և անփակ բերանով՝ զվտակս վարդապետութեանն ի սիրտս լսողացն

ծաւալեցուցանէր: Եւ դայս առնէր զամենայն ժամանակս իւր, վասն անձին և վասն աշխարհի. քանզի սովոր իսկ են ճշմարիտ վարդապետք՝ զանձանց առաքինութիւնս՝ կանոն աշակերտելոցն դնել. մանաւանդ յուշ առնելով զտէրունականն՝ զմիոյ միայնոյ իմաստնոյն Աստուծոյ. «Քանզի սկսաւ Յիսուս առնել և ուսուցանել»:
Որոյ բազում անգամ առեալ զաշակերտսն ուրոյն, և աննիազական անձամբն օրինակ կարօտելոցն լինէր. յորժամ ի Թաբօրական լերինն՝ զաւետեաց երանութիւնն տայր, և յորժամ ի նմին լերին զկանոնական զաղօթս առնէր, մինչդեռ աշակերտքն ի Տիբերական ծովուն նաւէին: Եւ դարձեալ յառուրս բազարջակերացն յօրինական տօնին՝ զգիշերոյն աղօթքն և ցայգոյ, ի Զիթաստանեաց լերինն առանձինն մատուցանէր: Ուստի և յայտնի իսկ է և առանց խուզելոյ, եթէ՛ ոչ վասն անձին ամենատէրն, այլ համաշխարհի յուսումնս զայն գործէր. որ է օրինակ ամենայն հնազանդելոց. վասն որոյ ասէր իսկ, «Արթուն կացէք, զի մի ի փորձութիւն մտանիցէք»:

Իսկ արդ եթէ թեթևագոյն ³⁵ արուեստից՝ պաւսագոյն են ի գիտութենէ ³⁶ ազգք երկրածնացս, որչափ այնմ արուեստի ոք համարեսցի և անգիտանալ՝ որ ընդ Աստուած զխօսան կատարէ. որով երանելին Պաւղոս ամենեցուն տգիտանալ ասէ, վասն որոյ զամենակեցոյց Հոգին ի թի-

կունս հասանել՝ անմուռնչ հեծութեամբ բարեխօս գիտէ: Իսկ արդ յորժամ լսիցեմք, եթէ՝ «սկսաւ Յիսուս առնել և ուսուցանել», ապաքէն առնէ և ուսուցանէ, և ոչ եթէ զի պարգևեցէ իմանալի է: Եւ բարեխօսել նորա վասն սրբոց, և բարեխօսել Հոգւոյն սրբոյ առ ի վարդապետելոյ մեզ. զի ընդ միմեանց բարեխօսելն գիտելի է. քանզի միապատիւ է աստուածականն և ոչ բազմաբար: Իսկ երանելի առաքելոցն ընկալեալ ի վարդապետութենէ ճշմարտութեանն, նախ կարօտական անձանցն մատակարարէին, և ապա աշակերտացն բարձեալ տանէին. երբեմն առանձինն՝ և երբեմն ժողովրդովքն գումարելովք՝ զփառոն Քրիստոսի առաքելովքն բարձրացուցանէին. քանզի առաւել օգտակար իսկ է՝ յամենայն աշխարհակիր զբօսանաց առանձինն սահմանել՝ և միայն աստուածաշնորհութեանն պարապել, զոր և մարգարէքն գործէին. որք ի լերինս և յանապատս և ի փապարս վիմաց՝ զաստուածեղէն կրօնիցն զծառայութիւնսն հարկանէին:

Նոյնպէս և ամենայն հարքն՝ որք յաջորդեցան, յառաքելական կանոնաց կրեալ անձամբք զլաւութիւնս բերէին վերջնոցս օրինակ. ուստի երանելիս այս բարձեալ էր զաւանդելոցն պատիւ, և ամենայն մատուցելոց առ նա՝ զնոյն պատուիրեալ գուշակէր: Եւ այնպէս յառաջ՝ ամենայն աստուածեղէն գանձուցն վայելչութեամբք լցեալք,

պարարտացեալք, խաղացեալք³⁷ գային ի բազում ժամանակս՝ նովին ի նոյն կանխեալք՝ ի նմին հանապազորդեալք:

Յայնմ ժամանակի բերեալ երևեցան Հայաստան աշխարհին զիրք սուտապատումք, ընդունայնախօս աւանդութիւնք առն ուրումն հոռոմի, որում Թէոդոս անուն: Վասն որոյ սիւնհոգոսական հայրապետացն՝ եկեղեցեացն սրբոց նշանակեալ ազգ առնէին՝ ճշմարտահաւատ փառաւորչացն Սահակայ և Մաշթոցի: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ՝ աշխարհաշաժ արտաքոյ իւրեանց մերժեցին. զի մի ի յուսաւոր վարդապետութիւնն՝ ծուխինչ սատանայական յարիցէ:

Յետ այնորիկ դէպ լինէր նովին ճշմարտութեամբ՝ երանելոյն Սահակայ լցեալ աւուրբք երկայն ժամանակօք, և վայելչացեալ աստուածաբեր պտղոցն բարութեամբք, յառաջնումն ամի Յազկերտի որդւոյ Վռամայ՝ Թագաւորի կացելոյ ի Պարսից աշխարհին, ի Բագրաւանդ գաւառի՝ ի զիւղ Բլրոցաց, ի կատարել ամսեանն Նաւասարդի, որպէս և զօր ծննդեան երանելոյն յիշէին. յերկրորդ³⁸ ժամու աւուրն, ի պաշտաման անուշահոտ իւղոյն, հանդերձ աստուածահաճոյ աղօթիւք՝ ծերունւոյն ի Քրիստոս աւանդեալ. հայեցեալ ի մարգարէին, որ ասէր, «Ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ». և Ստեփան-

նոսի երանելոյ, որ ասէ, «Տէր Յիսուս, ընկալ զհոգի իմ»:

Ըստ նմին օրինակի՝ և նորա ապապրեալ զանձն և զմնացեալս՝ ամենապահ շնորհացն Աստուծոյ. զոր և առեալ վաղվաղակի ամենայն հանդերձելովք, ձեռնասուն աստուածասէր պաշտօնէիցն իւրոց. որոյ գլխաւորին Շրեմիա անուն ճանաչէր, այր սուրբ և բարեպաշտօն, հանդերձ աստուածասէր իշխանականաւ միով, որ անուանեալ կոչէր Դուսար. որ էր կին Վարդանայ, զոր ի վերնոյն ³⁹ յիշեցաք, և բազում ամբոխից սրբոց ժողովոց, բարձեալ զսուրբն սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և հոգևոր բարբառով, յետ սակաւինչ աւուրց ընդ տիւ և ընդ գիշեր ի Տարօն հասուցանէին մինչ ի բուն իսկ գիւղն յԱշտիշատ: Եւ անդ ի մարտիրոսական խորանին յարկեղ սրբոցն, հանդերձ ամենայն անուշահոտ խնկօք եղեալ և կնքեալ քրիստոսական ⁴⁰ կնքովն՝ և զօրինաւոր յիշատակն ի վերայ կատարեալ, այնուհետեւ իւրաքանչիւրն դառնային: Որոց և նոյնպէս ամի ամի գումարելովք ի նոյն ամսեան՝ զնոյն յիշատակն տօնախմբեն:

Իսկ երանելի զուգականին լուեալ, զՄաշթոցէ ասեմ, բազում անձկայրեաց տրամութեամբ և արտօսրագութ ողբովք և ծանրաթախիծ սգովք պաշարեալ դնէր. զի թէ առաքեալն սուրբ, ոչ գտեալ առժամայն զընդելակիցն զՏի-

մոթէոս՝ անհանգիստ զհոգւոյն ասէ, որչափ ևս առաւել դմիանգամայն զհրաժարելոցն՝ սաստիկ կիրս մնացելոցն է համարեալ: Բայց թէպէտ և միայնաւորութեանն տրամութիւն չթողոյր զուարթանալ, սակայն զաւետարանական ընթացան, և զվերակացութիւնն սրբոյ եկեղեցւոյ, շնորհօքն Աստուծոյ առանց պակասութեան տանէր, և առաւել փութայր գուն եղեալ՝ զամենեւեան յորդորելով առ բարեացն քաջութիւն: Եւ զցայգ և զցերեկ պահօք և աղօթիւք և ուժգին խնդրուածովք և բարձրագոյն բարբառովք՝ աստուածադիր պատուիրանացն հրամանս ուշ առնելով, զգուշացուցանելով ամենայն մարդոյ. մինչև բազմագոյնս և զգոհարագոյն վարուց կրթութիւնն. մանաւանդ զի և զմտաւ իսկ ածէր ըստ տէրուհական հասակին զօր վախճանին. չտայր քուն աչաց և ոչ նիրհ արտեանաց՝ մինչև հասանել ի հանգիստն տեառն:

Եւ մինչդեռ այնպէս մերձաւորացն առ իւրե զհոգևոր եռանդն ածէր, և բազում թուղթս խրատագիրս և զգացուցիչս ընդ ամենայն դաւառս առաքէր, անդէն ի նմին ամի՝ յետ ամսոց վեցից անցելոց վախճանի երանելոյն Սահակայ, լինէր հանդերձ սրբով վարդապետով բանակն Հայոց յԱյրարատեան ի նոր քաղաք, և նովին հոգեկրօն վարուք հասանէր սրբոյն քրիստոսակոչ կատարումն, յետ սակաւ ինչ աւուրց հի-

ւանդութեանն, յերեքտասներորդում ամսեանն Մեհեկանի: Եւ յորժամ որոշեալ ի միջոյ ձեռնասուն աշակերտաց և խառնեալ ի գունդն Բրիստոսի հասանէր, թեթեացեալ և սթափեալ ի ցաւոցն՝ կանգնեալ նստաւ ի ժողովոյն միջի, և համբարձեալ զձեռնն հանապազատաբաժ յերկինս՝ զամէն մնացեալսն յանձն առնէր շնորհացն Աստուծոյ. վասն նոցա օգնականութիւն հայցէր:

Եւ անուանք գլխաւորաց աշակերտացն ժողովելոցն՝ են այս. առաջնում Յովսէփ, զոր և ի սկզբան զրեցաք. երկրորդին Թադիկ. արք ըզգաստք՝ զգուշագոյնք հրամանաց վարդապետութեանն: Ի զինուորական կողմանն, առաջնումն Վահան անուն յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց մեծաց. և երկրորդին Հմայեալ՝ ի Մամիկոնեան տոհմէն, արք պատուականք երկիւղածք հրամանակատարք վարդապետական հրամանաց: Եւ մինչդեռ ձեռք սրբոյն ընդ երկինս կարկառեալ էին, տեսիլ սքանչելի խաչանման լուսաւոր շողաւոր ձև երևէր ի վերայ ապարանիցն, յորում երանելին վախճանէր. զոր ամենայն ուրուք ինքնատես եղեալ, և ոչ առ յընկերէ պատմեալ. Եւ սորա սրբոցն զսէր և զմիաբանութիւն աւանդեալ, զմերձաւորս և զհեռաւորս օրհնութեամբ պսակէր, և զհաճոյական ազօթս հասուցեալ ի Բրիստոս՝ հանգեալ:

Զոր առեալ Վահանայ և Հմայելի կազմու-

թեամբ վախճանելոյ, հանդերձ աշխարհական ամբոխիւ, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, և հոգեւոր ցնծութեամբք, կանթեղօք վառելովք և ջահիւք բորբոքելովք և ամենայն լուսաճաճանչ գընդիւն, և այնու խաչանշան լուսաւոր առաջախաղաց նշանաւն, յՕշականն ելանէին, և անդ ի մարտիրոսարանն մատուցեալ, զօրինաւոր յիշատակն կատարեալ, ապա նշանն աներևոյթ լինէր, և նոքա իւրաքանչիւր դառնային: Իսկ յետ երեց ամաց անցելոց, յաջողեցան Վահանայ Ամատունւոյ, քրիստոսասէր փութով խորան սքանչելի կանգնել, տաշածոյ վիմօք քանդակելով, և ի ներքսագոյն խորանին զսրբոյն հանգիստն յօրինեալ, որոյ սպասս վայելուչս գունագոյնս պայծառատեսիլս ոսկով և արծաթով և ակամբք պատուականօք՝ ի յիշատակարան սեղանոյն կենդանարար մարմնոյ և արեանն Բրիստոսի պատրաստեաց, և ամենայն սրբովք ի միասին գումարելովք խաչակրօն վկայիցն Բրիստոսի, հանդերձ երանելեալն Մաշթոցիւ, ի հանգիստ խորանին փոխէ: Եւ զնորին աշակերտ Թադիկ անուն՝ զայր զգաստ և բարեպաշտօն, հանդերձ եղբարբք երանութեանն հասելոց՝ սպասաւոր սրբոցն ի փառս Աստուծոյ կարգէին, և գլխաւորս, վերականգնու տեղապահս յայտ արարեալ հարցն կատարելոց⁴¹ որոց առաջինն Յովսէփ գլխաւոր ժողովոյն, և երկրորդն այլ աշակերտ Յովհան անուն. այլ իսկ

սուրբ վարդապետասէր և ճշմարտապատում։ Որում դէպ լինէր յետ վախճանի սրբոյն, բազում և ազգի ազգի փորձութեանց և կապանաւոր վշտաց. մենամարտիկ երկպառական բռնութեանն ի Տիգրան քաղաքի, վասն Քրիստոսի յաղթութեամբ տարեալ համբերեաց. վասն որոյ և զխոստովանողական անուն ժառանգեաց. ի նոյն վերակացութիւնն դառնայր յերկիրն Հայոց։

Իսկ բարեացապարտին Վահանայ, յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր. որ աշխարհածնին հայրենեացն սեպական ոգի գտեալ, շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, մերձաւոր կենակից վայելէր. և զի ըստ օրինակի գրելոցս առ ի մէնջ հարքն ի կափարուժս⁴² դարձան։

Ոչ եթէ ի հին համբաւուց տեղեկացեալ և մատենագրեալ զայս կարգեցաք, այլ որոց մեր իսկ աղանատես եղեալ կերպարանացն՝ և առնութեակաց հոգևորական գործոց, և լսող շնորհապատում վարդապետութեանն, և նոցին արբանեակ ըստ աւետարանական հրամանացն։ Ոչ սուտապատումն ճարտարախօս եղեալ առ ի մերոց բանից գօրէն իմոյ կարգեցաք, այլ զյաճախագոյնն թողեալ, և ի նշանադիմակացն քակելով զհամատուրսն կարգեցաք, որք ոչ միայն մեզ, այլ և որ զատեանսն ընթեռնուն յայտնի է։ Քանզի չէաք իսկ հանդուրժողք՝ զամենայն արարեալսն կտակաւ զիւրաքանչիւրսն. այլ ի զիւրագոյն և ի հեշ-

տագոյնս, յառաքելական անդր զանձինս պատըսպարեցաք. որոյ անցեալ զբազմախուռն արգասեօք սրբոցն, առ ի մանրակտիտ առնելոյ զկարևորագոյնս պատմելոյ՝ զհանգամանս՝ պսացաք, ոչ ի պատիւ ինչ սրբոցն Աստուծոյ, որք ամենապարծ և կենդանատուր խաչիւն ծանուցեալք յարգեցան, այլ յօրինակ քաջալերիչ հոգևոր ծնընդոց իւրեանց, և որք նոքօք աշակերտելոց իցեն յազգս ազգաց։

Եւ արդ լինի համար հաւատոց երանելոյն ամք քառասուն և հինգ, և ի դպրութենէն Հայոց մինչև ցվախճան սրբոյն՝ ամք երեսուն և հինգ, որք համարին այսպէս։ Թագաւորեալ Դիսմոնայ Պարսից արքայի ամս վեց, և Յազկերտի ամս քսան և մի. և յառաջնումն ամի երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վռամայ, վախճանեցաւ երանելին։ Եւ արդ առնու համար ամաց սրբոց հաւատոց ի չորրորդում ամէն կրմանայ արքայի, մինչև ցառաջին ամն երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վռամայ, և դպրութեանն Հայոց յութերորդ ամէ Յազկերտի առեալ սկիզբն։ Եւ Քրիստոսի մարգասիւրին վառք յաւիտեանս. ամէն։

Ի ՅԵՇԱՏԱԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՈՒՅ

ԵՐԱՆԵԼԻՈՅ ՍՈՒՐԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՄԵՍՐՈՎԱՅ

ԶՈՐ ԱՍԱՅԵԱԼ Է ՆՈՐԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏԻ

Կ Ո Ր Ե Ա Ն

ԶԱՍՔԱՆԱԶԵԱՆ ազգիս և զՀայաստան աշխարհիս զաստուածատուր շնորհս, զգրոյն գիւտ, և զվարդապետութեանն պարգև ի Տեառնէ տուեալ, թէ յորում ժամանակի և որպիսի արամբ լուսաւոր վարդապետութեամբ, պատմեսցուք ձեզ, և զնորին հրեշտակակրօն վարս առաքինութեան:

Էր այրս այս Մեսրովբ, ի Տարաւն գաւառէ, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի Վարդանայ. ի մանկութեան աստիսս վարժեալ Հելլենացւոց դպրութեամբն, և եկեալ ի դուռն Արշակունեաց թագաւորացն Հայոց, կացեալ յարքունական դիւանին, լինէր սպասաւոր արքայատուր հրամանին: Եւ հմուտ եղեալ աշխարհակեաց վարուց՝ ի զինուորական կարգս և յառաջադէմ, և սիրելի էր ամենեցուն մեծամեծաց և փոքունց, իմաստութեանն առաջնորդեալ յիրաւունս ամենայն:

Յետ այսորիկ ի ծառայութիւն Աստուծոյ մարդասիրի դարձեալ, մերկանայր յինքենէ զա-

մենայն զբաղմունս, և առեալ զխաչն պարծանաց՝ ըստ աւետարանական հրամանին՝ ելանէր զկնի ամենակեցոյց խաչելոյն Քրիստոսի: Եւ հաճեալ զհրամանաց պայման, ի խաչակիր գունդն Քրիստոսի աշակերտացն խառնի. և զկրօնս միանձանց յանձն առեալ յաւէտ կրօնաւորէր: Եւ բազում և ազգի ազգի վշտակցութիւն ըստ աւետարանին կրէր. և ամենայն կրթութեան հոգեւորացն զանձն տուեալ՝ կրօնաւորէր ի քաղց և ի ծաւալ, ի ցուրտ և ի մերկութիւն, խոտաբուտ եղեալ, խարազնազգեստ և գետնատարած անկողնօք, և զհանգիստ քնոյ զիշերոյ յոտնաւոր տքնութեամբ ի թօթափել ական վճարէր բազում անգամ. և զայս առնէր ոչ սակաւ ժամանակս: Եւ գտեալ զոմանս զգաստասէրս յինքն յարեցուցանէր, աշակերտել նմին աւետարանական կրօնաւորութեանն: Եւ ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական քաջութեամբ տալեալ, և նովիմբ լուսաւորեալ և պայծառացեալ ի հանդէս ճգնաւորական հաճոյ Աստուծոյ և մարդկան երեւեալ:

Առեալ այնուհետեւ երանելոյն զաշակերտեալսն իւր՝ երթայր ի Գողթն. որում ընդ առաջ լինէր իշխանն Շամբիթ, և սիրով ընդունէր որպէս զծառայ Աստուծոյ բարձրելոյ. և բարեպաշտութեամբ սպասաւորէր ըստ աշակերտական հաւատոցն ի Քրիստոս: Իսկ երանելոյն անդէն

վաղվադակի զվարդապետական շնորհան ի մէջ առեալ, ուսուցանէր զբնակիչս քաղաքին և գաւառին, կամաւ իշխանին մատակարարութեամբ: Զի էր ինչ ի նոսա ի հեթանոսական սովորութեանցն, զորս դարձուցանէր ի գիտութիւն ճշմարտութեան, և գամենեսեան լուսաւորէր շնորհաց բանին: Յորոյ ի ձեռն մեծամեծ սքանչելիք երեւեալ, զիւաց կերպ ի կերպ լինելով՝ զադադակ բարձեալ յամենեցուն լսելիս հնչեցուցանէին զհալածանս իւրեանց, անկանելով ի կողմանս Մարաց: Վասն որոյ առաւել ունկնդիր լինէին աշակերտեալքն հոգեկրօն վարդապետին, վասն հաւատոց և վարուց որ նոցա աւանդեցաւ ի սուրբ հարց մերձաւորաց Քրիստոսի՝ զրովք սրբովք:

Իայց զի ոչ էր գիր հայերէն լեզուիս՝ բազում պակասութիւն լինէր ճշմարտութեան աւանդիցն՝ առ աշակերտեալսն. իսկ երանելի վարդապետն տարակուսեալ ի խորհուրդս իւր՝ առ Աստուած ապաւինէր, որ կարողն է յամենայնի, ցուցանել զգիր հայ լեզուիս, որով նուազութիւնն յառաւելութիւն գայցէ գրով: Եւ յարուցեալ այնուհետեւ հասանէր առ Սուրբն Սահակ հայրապետն Հայոց, յաղագս գրոյ նշանագրաց. եգիտ զնա առաւել ևս փափաքող այնմ: Եւ յետ բազում ջանից և աշխատութեանց և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս ապաւինելով՝ յԱստուծոյ խնդ-

բէին որում ցանկային: Եւ մեկնեալ ի միմեանց, և յանձն առեալ զխստամբերութիւն՝ ճգնէին առաւել քան զառաւելս:

Եւ յետ այսորիկ ծանուցեալ լինէր ի Թագաւորէն Վռամշապհոյ, որ և նա այսմ նախանձայոյդ եղեալ, առաքեն զՄեսրոպ բաշակերտօքն հանդերձ ի Միջագետս Ասորոց: Եւ երթեալ նորա խնդէր ուր. ուրեք իմաստասիրաց համբաւէր գիտութիւն: Եւ հանդիպեալ Դանիէլի ումեմն եպիսկոպոսի Ասորոց առաքինւոյ, որ ասաց նմա ցուցանել զնշանագիրս՝ որում ցանկայրն: Եւ յետ բազում աշխատութեանց և քննութեանց և ուսմանց՝ անշահ մնացեալ. զի ոչ բերէր զբառս և զբանս արփաբետացն ըստ հայերէն լեզուիս:

Յայնժամ հաւատով առ Աստուած ապաւինի, և աղօթս արտասուալիցս առ Աստուած մատուցանէր, և հայցէր յամենեցունց Տեառնէն զտիւ և զգիր՝ ցուցանել զփափաքելին նշանագրաց: Եւ տեսանէր ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի՝ երեւութացեալ հոգւոյն աչաց՝ թաթ ձեռին աջոյ, գրելով ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեռն վերջ գծին ունէր քարն. և ոչ միայն երեւութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնիցն՝ որպէս յամանի ի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ ետեղծ զնշանագիրս մեր՝ հանդերձ Ռուփինոսիւ աշակերտիւ Եպիփանու, որ ի Սամոս

էր միայնակեաց. կերպածեալ զգիրն ըստ հրամանի Մեսրովբայ վարդապետին և երանելւոյ, փոխադրելով ըստ հայերէն ըստ անսայթաքութեան սիղոբայից Հելլենացւոց:

Եւ իսկոյն ի թարգմանութիւնս ձեռնարկեալ խորհրդաբար սկսանելով յԱռակաց իմաստնոյն Սողոմոնի, բովանդակեալ զքսան և երկուս յայտնիսն, զհին կտակարանսն յեղով ի հայ բան: Եւ աշակերտք նորա Յովհան և Յուսէփ ի նոյնս նպաստ լինէին: Եւ զարուեստ գրչութեանն ուսուցանէր մանկագոյն աշակերտացն:

Ընդ այն ժամանակս թագաւորեաց Թէոդոս փոքր: Եւ եկեալ երանելւոյն Մեսրովբայ Հայոց վարդապետի, և բերեալ զնշանագիրս մերոյ լեզուիս առ սուրբն Սահակ Հայոց, և առ թագաւորն Հայոց Վառճապուհ, յոյժ ուրախ լինէին որպէս ընդ տախտակս աստուածագիծս. և գոհութիւն և փառս ամենեցունց արարչին մատուցանէին զնորոգատուր պարգևացն որ տուաւ նոցա ի վերուստ: Եւ ժողովեալ մանկունս ուշեղս և քաջուամունս, փափկաձայնս և յերկարողիս, և զպրոցս կարգեալ յամենայն գաւառս և ի գեւղս հրամանաւ սուրբ հայրապետին և թագաւորին, ուսոյց զբնաւ ամենայն աշխարհս Հայոց:

Երթեալ և յաշխարհն Վրաց երանելի այրն Աստուծոյ առնէ և նոցա նշանագիրս ըստ տուեցելոյ ի նմա ի վերոստ շնորհացն Աստուծոյ.

և վարդապետս թողեալ անդ ի քաղաքաց քաղաքաց ուսուցանել զմանկունս նոցա: Եւ ինքն յԱղուանս երթեալ և անդ նորոգէր ըստ նմին օրինակի զնշանագիրս և զուսումնասիրութեանն աւանդս, և վարդապետս թողեալ անդ դառնայր ի Հայս: Եւ գտանէ զսուրբն Սահակ հայրապետ ի թարգմանութեան պարապեալ շնորհօքն Քրիստոսի յԱսորւոյն, ոչ լինելով Յունի, զի ի Մերութանայ այրեալ էին յոյն գրեանն հանուր աշխարհիս. զի ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտալին Պարսկաց վերակացուքն Յոյն ումեք ուսանել զղարութիւն իւրեան մասին, այլ միայն Ասորի: Վասն որոյ յոյժ տարակուսեալ լինէին սուրբ հայրապետքն Սահակ և երանելին Մեսրովբ. և գնացին զկողմամբք արեւմտից վիճակին իւրեանց ի մասն Յունաց:

Եւ առաքէ սուրբն Սահակ զՄեսրովբ առ կայսր Թէոդոս և առ հայրապետն Ատտիկոս հանդերձ թղթովք, և թողամբն իւրով Վարդանաւ, զգացուցանել նոցա զգալուստն իւրեանց, և զի ընդունիցին բնակիչք աշխարհիս զնոր ուսումն վարդապետութեանս Հայոց: Որոց հանդիպեալ զօրավարին Անատոլեայ, ոչ փոքր ինչ արար ընդունելութիւն նոցա. զի յառաջագոյն լուեալ էր զլուր առաքինութեան երանելեացն Սահակայ և Մեսրովբայ. և ի ձեռն թղթոց յառաջագոյն զգացուցանէր կայսեր. և առնու հրաման արժանա-

պէս առաքել և բարեփառութեամբ յուղարկել ի Բիւզանդիոն: Եւ յանդիման եղեալ թագաւորին և հայրապետին, և ձեռնադրեցին զՄեսրոպը Եկեղեցիկտիկոս. և գրեցին զնա ընդ առաջին երանելի վարդապետսն:

Եւ զարձան հանդերձ թղթովք, և եկեալ հանդիպէին սրբոյն Սահակայ, և զօրավարին Անատոլեայ: Որոց ընկալեալ զթուղթս և զհրամանս՝ յոյժ ուրախ եղեն և փառաւորութիւն ամենեցուն Տեառն և Աստուծոյ հատուցին: Եւ փութայր վաղվաղակի զհրամանսն կատարել. և առաքէ ի գաւառս և ի քաղաքս Հայոց որ ընդ իշխանութեամբն կայսեր, ժողովեալ բազմութիւն մանկաւոյ ի տեղիս տեղիս, և դարմանս և ոռձիկս կարգէր յարքունուստ, որպէս զի անգրադապէս ուսցին. յորս և երանելին Մեսրոպը զուսաւոր վարդապետութեանն ի գործ արկեալ զժողովեալ մանկունսն ուսուցանէր զնշանագիրն. և վարդապետս կացուցանէր աշակերտացն, զի առ փոքր փոքր զնոսա ի կատարումն ուսմանն ածիցեն:

Յետ այսորիկ ձեռն արկանէր զժպիրճ և զկամակոր աղանդն Բորբորիանոսացն քննել. և որք ոչն գային յուղղութիւն հաւանական բանին՝ սաստկագոյն խոշտանդանօք պատուհասէին ի բանդ և ի կապանս, և յայլ ինչ տանջանարանս. իսկ յորժամ այնու եւս պակասեալք ի վրկու-

թենէ գտանէին Աստուծոյ ատելիքն, ապա խանձեալս և մրեալս և պէսպէս խայտառականօք հալածէին յաշխարհէ:

Իսկ երանելին զիւր վարդապետութեանն պայման արարեալ, սկսեալ և վճարեալ, և բազում շնորհագիր մատեանս զհարց եկեղեցւոյ ստացեալ՝ ծովացուցանէր զվարդապետութեանն խորութիւն. և լքեալ զեղոյր զամենեքումք ի բնակիչս աշխարհին հոգեւոր վայելչութեամբ ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեանն: Եւ յանձն արարեալ զամենեսեան ամենապահ շնորհացն Աստուծոյ՝ ինքն դառնայր ի կողմանս Հայոց, և շրջէր զամենեքումք, հաստատէր զաշակերտեալսն ի ճշմարտութեանն հաւատսն: Եւ եկեալ հանդիպէր սրբոյն Սահակայ, և պատմեալ զեղեալսն առ ի նմանէ, և միաբան օրհնեցին զԱստուած ի վերայ նորոգատուր սարգեւացն տուելոց նոցա ի վերուստ:

Յետ այսորիկ ուշ եղեալ երկոցունց երանեացն զիւրեանց ազգի զգլորութիւնն առատացուցանել և առաւելուլ՝ ի թարգմանել և ի գրել ըստ յաջողութեանն Աստուծոյ: Վասն որոյ առաքեն երկուս յաշակերտացն ի քաղաքն Եդեսեայ զԵզնիկ և զՅովսէփ, զի յԱսորի բարբառոյն զսուրբ զիրս նոր թարգմանեսցեն ի Հայ լեզու, և զրով աւանդեսցեն իւրեանց աշխարհիս: Իսկ նոքա եկեալ կատարեցին զհրամայեալսն, և ի

ձեռն հաւատարիմ եղբարց առ պատուական հարս-
իւրեանց առաքեցին զգրեանն. և ինքեանք ան-
ցեալ զնացին ի կողմանս Յունաց ի քաղաքն
Բիւզանդիոն յուսումն իմաստասիրութեան. որ և
ուսեալ և տեղեկացեալք՝ թարգմանիչք եղեալք
ըստ Հելլենականի լեզուին:

Ապա յետ ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցա-
նելոյ, դէպ լինէր եղբարց ոմանց ի Հայաստան
աշխարհէս, երթալ ի կողմանս Յունաց՝ ի քա-
ղաքն Կոստանդնուպոլիս, որոց անուանքն էին
միումն Ղևոնդ և միւսումն Կորին. և երթեալք
յարին յեզնիկն, իբր առ ընտանի և սննդակից իւ-
րեանց եղբայրութեանն. և անդէն միաբանեալ
զհոգեւոր պիտոյիցն խնդիր վճարէին: Յորոց յետ
այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր
գրոցն, և բազում շնորհագիր հայրապետացն ա-
ւանդութեամբք և նիկիայ և եփեսոսի սուրբ ժո-
կովսցն կանոնօքն՝ դարձեալ լինէին յաշխարհն
Հայոց և ի հայրենիս իւրեանց, և առաջի դնէին
սուրբ հարանցն զբերեալ կտակարանսն եկեղե-
ցոյ սրբոյ:

Իսկ երանելեացն սրբոյն Սահակայ և Մես-
րովբայ զեկեղեցական զգրոց զգումարութիւնն
կանխաւ ի յունարէն բարբառոյ ի հայերէն թարգ-
մանեալ, և զբազումս զհայրապետացն սրբոց
ճշմարտապատում իմաստութիւնս յօրինեալ ի հայ
լեզու: Դարձեալ յետ այսորիկ առեալ հանդերձ

եզնկաւ զյառաջագոյն զյանկարծադիւտ զփու-
թանակի թարգմանեալն՝ հաստատէր ճշմարիտ
օրինակօքն բերելովք. և շատ եւս այլ մեկնու-
թիւնս գրոց սրբոց՝ թարգմանէր ըստ հայերէն
նշանագրացն: Եւ այնպէս զամենայն ժամանակս
իւրեանց՝ ընթերցուածոց գրոց սրբոց պարապէին
երանելի սուրբ հարքն զտիւ և զգիշեր. և նովին
ժողկեալք և շահաւետեալք՝ օրինակ բարեաց ու-
սումնասիրաց առննթերակացն լինէին. մանաւանդ
զի ունէին եւս զպատուիրակսն զգուշացուցիչն
յաստուածակարգ պատգամաւորացն. յորոց առա-
ջինն պատուիրէ՝ Յօրէնս տեառն խորհել ի տուէ
և ի գիշերի. և երկրորդն ասէ. Միտ դիր ըն-
թերցուածոց գրոց մխիթարութեան, վարդապե-
տութեան. մի անփոյթ առնէր զշնորհացդ որ ի
քեզ են. յայդ խորհեաց և ի դոյն կանխեսջիր,
զի քո յառաջադիմութիւնդ ամենեցուն յայտնի
լիցի. զգոյշ լինիջիր անձինդ, և ի դմին յամես-
ջիր. զայդ եթէ առնիցես, և զանձն ապրեցուցես
և զայնոսիկ որ քեզն լուիցեն:

Ապա դարձեալ յետ այնպիսի լուսաւոր վար-
դապետութեանն, սկսեալ երանելոյն Մեսրով-
բայ ճառս յաճախագոյնս, դիւրապատումս, շնոր-
հագիրս, բազմադիմիս ի զօրութենէ և ի հիւ-
թոյ գրոց մարգարէականաց և առաքելականաց
կարգեալ և յօրինեալ՝ լի ամենայն ճաշակօք ա-
ւետարանական հաւատոցն ճշմարտութեան. յորս

բազում նմանութիւնս և օրինակս ի յանցաւորացս աստի առ ճշմարտութիւնն բերելով, առաւելագոյն վասն յարութեանն յուսոյն առ հանդերձեալսն յերկրելոյ նկարեաց. զի հեշտընկալք և զիւրահասոյցք տխմարագունացն և մարմնական իրօք զբաղելոցն՝ ուսցին սթափել, և ի գուարթացուցանել և հաստահիմն առ ի խոստացեալ աւետիսն քաջայերել:

Եւ այսպէս ընդ ամենայն կողմանս Հայոց և Վրաց և Աղուանից՝ զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց՝ զամառն և զձմեռն զաիւ և զգիշեր՝ անվեհեր և առանց յապաղելոյ զնորոգագիր վարդապետութիւնն ուսուցանէր: Եւ իւրովի իսկ ճանապարհորդեալ աւետարանական և ողջապատումն բանիւ յաղագս հաւատոյ և վարուց առաջի թագաւորաց և իշխանաց և ռամկաց, անընդդիմաց ի հակառակորդաց ըստ տուելոյ նորա ի վերուստ շնորհի՝ ուսուցանէր ի փառս և ի գովութիւն Աստուծոյ, և զամենայն ոգի քրիստոսասէր և ոգէղէնս վառէր. և բազում բանդականաց և կալանականաց և տագնապելոց ի պէսպէս վտանգից՝ փրկութիւն ընձեռեաց, կորզելով զտարակուսեալն ահաւորութեամբ զօրութեամբ փառացն Քրիստոսի՝ ի գովեստ փրկութեան աւետարանին. և բազում մուրհակս անիրաւագիրս պատառեաց, և զբազում սգաւորս և կարճամիտս, մխիթարեաց վարդապետութեամբն, և նուաճեաց ակնկալու-

թեամբ յուսոյն ի համբերութիւնն ըստ յայանութեան փառաց մեծին Աստուծոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի. և զամենայն հաւատացեալս միանգամայն զարս և զկանայս յաստուածպատութեան պայման անդր փոխադրեաց:

Եւ զարձեալ անհամար և գունդս գունդս ի շէնս և յանշէնս ի ճշմարտութեան աւանդս սուրբ հարցն հաստաաէր ի փառս և ի գովեստ ամենասուրբ Երրորդութեանն: Նա և ի դաշտականս և լեռնականս, անձաւամուտս և լեռնականս և արգելականս, բնակեցուցեալ կրօնաւորիլ առ ի բարեպաշտութեանն ջանս, զոր ոչ միայն բանիւք և վարդապետութեամբ, այլ և արդեամբք զանձն օրինակ կացուցանէր միանձանց, հանապազորդ պահօք և աղօթիւք, տքնութեամբ և արտասուօք, խոնարհութեամբ և հեղութեամբ և կուսութեամբ նահատակեալ. և ընդդէմ հանապազորդեան թշնամւոյն քաջապէս արիացեալ. նա և ի պատուոյ և ի փառաց խուսափեալ, երթեալ սորամուտ ծակախիթ լինէր, և զաւօրեայ զկեանսն խոտաբուտ ճաշակօք վճարէր: Եւ այնպէս վշտացեալ տկարութեան զանձն իւր տուեալ անհեղգաբար, հայեցեալ ի մխիթարութիւն առաքելական խրատուն, թէ՛ Յորժամ վասն Քրիստոսի տկարանամ՝ յայնժամ զօրացեալ լինիմ. և եթէ՛ Լաւ լիցի ինձ մնալ ի տկարութեան, զի բնակեսցէ յիս զօրութիւնն Քրիստոսի:

Անդ էր գոևարճանալ հոգևով՝ ուր ուրեք դա-
դարեալ լինէր. և ոչ պայծառանայր գինով, այլ
երգօք հոգևորօք ի փառս և ի գովութիւն Աս-
տուծոյ. ի կրթութիւնս միշտ քաղցրութեանց ըն-
թերցուածոց հոգեպատում գրոց քաջալերութիւնս
յորդորականս, լուսաւոր կարգաց և տօնից գան-
ձինս ճգնաւորացն ամենաշնորհ վարդապետու-
թեամբն զինէր առ ի յառաջագէտ ընտրութիւն
պսակահամբար քրիստոսադիր կիտին: Եւ եռայր
հոգևով յաստուածպաշտութեանն մրցարան վե-
րին կոչմանն, աղերսալի աղօթիւք և փարելի պա-
դատանօք և հաշտելի խնդրուածօք յամենեցունց
Տեառնէն, վասն ամենեցուն կենացն յաւիտենա-
կանաց արժանի լինել մասին սրբոցն ի լոյս: Եւ
նովին հոգեկրօն վարուք կայր յանապատ տեղիս.
մինչ ազդ լինէր իրաց ինչ օգտակարաց ի կող-
մանս յաշակերտեալսն, յայնժամ իջանէր յօգնա-
կանութիւն և վճարէր զպէտս պիտոյից՝ ուր հո-
գևոր կարգաց էր նուագութիւն, շնորհօքն Քրիս-
տոսի: Եւ յորդորագոյնս և պարարտագոյնս ան-
փակ բերանով իմաստութեամբ զվտակս վարդա-
պետութեանն ի սիրտս սերմանելեացն ծաւալե-
ցուցանէր. և զայս առնէր զամենայն ժամանակս
իւր երանելի վարդապետն Հայոց Մեսրովբ: Քան-
զի սովոր իսկ են ճշմարիտ վարդապետք գան-
ձանց առաքինութիւն կանոնն աշակերտացն առ-
նել. որպէս զՔրիստոսի և Աստուծոյ մերոյ է

ուսուցանել ըստ տնօրէնութեանն. քանզի սկսաւ,
ասէ, Յիսուս առնել և ուսուցանել, և եթէ, Հայե-
ցարուք յառաջնորդն հաւատոց և ի կատարիչն
Յիսուս, որ փոխանակ ուրախութեանն որ առա-
ջի կայր՝ յանձն էառ զխաչն, արհամարհեաց զա-
մօթ: Եւ զինչ այս վշտաց հասուցումն ցուցանի
հաւատացեալ ի Քրիստոս Յիսուս: Նստաւ, ասէ,
ընդ աջմէ մեծութեանն ի բարձունս. աղէ ածէք
զմտաւ որ այսպիսի համբերութիւն վասն մեր
կրեաց, զի մի աշխատ լինիցիմք և լքանիցիմք ի
վարս առաքինութեան. զի ոչ վասն անձին ամե-
նատէրն զայս առնէր, այլ վասն համաշխարհական
փրկութեանն, յուսումն աստուածասիրաց որ ընդ
նոյն ճանապարհորդեն ի հանգերձեալսն, որ են օրի-
նակ ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս, որպէս
ճառք աւետարանին քարոզեն:

Իսկ արդ եթէ ի թեթևագոյն արուեստաւոր
և հանճարեղ իմաստից տգիտանամք, որ ընդ աս-
տուածախօսսն կատարէ զշնորհացն ներգործու-
թիւնն, որում երանելին Պաղոս ամենեցուն տգի-
տանալ ասէ, այլ և յուշ առնէ զառաջնորդս կե-
նաց բանին. Հայեցեալք, ասէ, յելս գնացից նո-
ցա նմանողք եղերուք, և յուսմունս պէսպէս և
յօտարածայնս մի դանդաչէք, այլ առաքելոց և
մարգարէից և երանեալ սրբոց հարցն հետեալ
ճշմարտութեանն աւանդից զոր նոքայն հորդեցին
զանսայթաք ճանապարհն յերկնից արքայութիւնն.

և օրինակ աշակերտելոցն զհաւատս և զվարս բացայայտեցին զրովք սրբովք, երբեմն առանձինն խրատելով ըստ իւրաքանչիւրոցն օգտի, երբեմն ի ժողովս բազմամբոյս զփառս Քրիստոսի շնորհօք և մարգասիրութեամբ Տեառն բարձրացուցանէին, և յամենայն աշխարհակիր զբօսանաց ի բաց կալ, և միայն աստուածապաշտութեան պարապել. զոր և մարգարէքն և առաքեալքն յառաջագոյն գուշակեցին ըստ Պաւղոսի վկայութեանն. Շրջեցան, ասէ, լաշկամաշկօք և մորթովք այծենօք, կարօտեալք, նեղեալք, չարչարեալք, յանապատի մոլորեալք և յայրս և փապարս երկրի. և սոքա ամենեքեան վկայեալք ի հաւատոցն՝ ստուգեցին զարդարութեան ճանապարհն աշակերտելոցն, որ տանի ի կեանսն յաւիտենից:

Ուստի երանելիս այս Մեսրովք բարձեալ բերէր զաւանդելոցն պատիւ ի փառս ամենեցունց Տեառնն, և զամենայն աշակերտեալսն իւր ի նոյն հանդէս յորդորէր. և այնպէս յառաջադէմ ամենայն աստուածահաճոյ վարուք և հաւատոյ վայելչութեամբք լցեալք պատրաստեալք և ամեթացեալք ի բազում ժամանակս աշակերտեալք առ ի նմանէ, նովին ի նոյն կանխեալք և ի նմին հանապազորդեալք ի փառս ամենասուրբ Ներորդութեանն:

Յայնժամ արք ոմանք հալածեալք ի ժողո-

վոյն Եփեսոսի, որում անուն էր Թէոդորոս, ըստ Պաւղոսի Սամստացւոյ և ըստ Նեստորի հերձուածոյն գիրս ստացեալ համաձայնս պարզամտացն և զիւրահաւանիցն, և եկեալ յաշխարհս մեր՝ կամէին ուսուցանել զչար աղանդն: Վասն որոյ ի սուրբ ժողովոյն առաքեալ Թուղթս ազդառնէին ճշմարտահաւատ փառաւորչացն Սահակայ և Մեսրոբայ: Եւ նոցա ճշմարտապէս փութով զկամակոր հերձուածողսն ի բաց հալածեալ յիւրեանց աշխարհէն, զի մի ինչ ի լուսաւոր վարդապետութիւնն՝ ծուխ ինչ սատանայական մերձեսցի:

Յեա այնորիկ դէպ լինէր փոխել յաշխարհէս երանելւոյն սրբոյն Սահակայ հայրապետին Հայոց՝ ճշմարիտ վարուք և ուղղափառ հաւատով, լցեալ աւուրք և երկայնակեաց ժամանակօք վայելչացուցեալ զամենայն աշխարհ Հայոց ի լուսաւոր վարդապետութիւնն, այնպէս հանգեալ ի Քրիստոս, յառաջնում ամի Ներկորդ Յագկերտի որդւոյ Վռամայ Թագաւորին Պարսից, ի Բագրեւանդ գաւառի ի գեւղն Բլուր, ի կատարել ամսոյն Նաւասարդի, յերրորդ ժամու աւուրն պաշտաման, որ և զօր ծննդեանն ի նոյն աւուր: Եւ այնպէս զամբիծ հոգին սաղմոսերգութեամբ և աղօթիք ծերունւոյն աւանդեալ զհոգին ի Քրիստոս, ասէ. ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ, ըստ նախավկային բանի:

Ըստ նմին օրինակի և նորա աղայարեալ զանձն և զմնացեալսն զիւր զհօտն ամենապահ շնորհացն Աստուծոյ յանձն արարեալ՝ աշխատէս փոխեցաւ յաշխարհէս: Զոր առեալ վաղվադակի պարսպէին հանդերձանօք ըստ խորհրդածութեան քահանայապետութեան թաղմանն՝ իւր իսկ ձեռասուն աշակերտքն. որոյ առաջնոյն Երեմիա անուն, այլ սուրբ և երկեւղած յԱստուծոյ, և այլք ընդ նմա, հանդերձ կնաւն Վարդանայ Մամիկոնենի. և բարձեալ զմարմին երանելոյն բազում ամբոխիւ, եպիսկոպոսօք և քահանայիւք, սարկաւագօք և դպրօք, սախմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգեւորօք՝ ածին ի Տարաւն դաւառ ի գեւղն Յաշտիշատ. և անդ ի մարտիրոսական խորանին յարկեղս սրբոցն հանգուցանէին զսրբոյ առն Աստուծոյ զնշխարսն հանդերձ ամենայն պատուով. և կնքեալ քրիստոսանշան կնքովն, և զյիշատակ սրբոյն կատարեալ ի փառս և ի գովութիւն Աստուծոյ, այնուհետեւ յիւրաքանչիւրսն դառնային. զորոյ և զտօն յիշատակի սրբոյն տօնախմբեն յերեսուն Նաւասարդի ամսեանն բազում ժողովովք. և բարեխօսութեամբ սուրբ հայրապետին զիւրաքանչիւր օգուտ յամենեցունց Տեառնէն ընդունին:

Իսկ երանելոյ զուգականին զայս լուեալ, զսուրբ վարդապետէն ասեմ զՄեսրոպեայ, տըրտմեալ և տխրեալ լինէր, և յարտասուս եղեալ

վարանէր զի ի նմանէ բարժանումն և զվախճան առն Աստուծոյ, և զսպառումն զարմից սրբոյն Գրիգորի. և հոգովք տարակուսեալ պաշարէր առ այնպիսի աղէտս. մանաւանդ զի ոչ տեսանէր զայնպիսի զոք առ ի բարեպաշտութեան ջանս և առ լուսաւոր վարդապետութիւնն և առ վերակացութեան շնորհն, որ գեր ի վերոյ էր և քան զառաջինսն զիւր սուրբ հարսն: Յայսօսիկ մտախոհ եղեալ ողբերգական բարբառով վարանէր. զի ոչ զոք ունէր համաշունչ՝ թէ ընտանեբար հոգայցէ վասն Հայաստանեայց, և ելս այսոցիկ զԱստուած յիշէր և մխիթարէր ըստ սաղմոսերգովին, որ արար զամենայն և փոփոխէ անհաս իմաստութեամբ և մատակարարութեամբ: Եւ զէնքն առաւել ևս յորդորէր ի կրօնաւորութեան կարգս, համանգամայնցն յաղթող լեալ էր կրօնաւորաց, ըստ երկնային կոչմանն հանդիսանալ ի բարձրագոյնսն շնորհօքն Քրիստոսի՝ առանց հեղգութեան: Եւ յորդորէր զամենայն աշակերտեալսն առ բարեացն քաջութիւնսն, և յուշ առնէր ամենայն անձին զգուշանալ ամենայն անձին, ի վարս և ի գնացս խոհեմագոյն և հանձարեղ խրատութ. մինչ բազմաց խիստ և ծանր և դժուար համարեալ զվարուցն կրթութիւնսն: Այլ նա զվերջինսն մոռանայր և յառաջադէմսն նկատէր ծերունի հասակաւն, զմտաւ ածելով զմօտաւոր վախճանն՝ ոչ տայր քուն աչաց և ոչ

նինջ արտեւանաց մինչև ցօր կոչման ելանելոյ նորա յաշխարհէս:

Եւ մինչդեռ այնպէս մերձաւորացն առ իւր և զհոգեւոր եռանդն բորբոքէր յաստուածսիրութիւն, և բազում թուղթս խրատուց ընդ ամենայն գաւառսն առաքէր, անդէն ի նմին ամի յետ վախճանի երանելւոյն սրբոյն Սահակայ ի վեցերորդ ամսեանն ի տասն և յեւթ մեհեկանի՝ հասանէր վախճան սրբոյ վարդապետին Հայոց, յԱյրարատ գաւառի ի նոր քաղաքն, ի նոյն հոգեկիր կրօնս, որպէս և յառաջագոյն ասացար, հասանէր սրբոյն քրիստոսակոչ կատարումնն՝ յետ սակաւ ինչ աւուրց հիւանդութեան: Եւ յորժամ կամեցաւ Աստուած որոշել զսուրբն ի միջոյ ձեռասուն աշակերտացն, և խառնել ի գունդս սրբոցն, թեթեւացեալ և սթափացեալ ի ցաւոցն, և կանգնեալ նստաւ ի ժողովոյն միջի, և համբարձեալ զձեռսն հանապազատարածս յերկինս, զամենասուրբ զերրորդութիւնն օրհնէր, և յանձն առնէր զաշակերտալսն ամենապահ շնորհացն Աստուծոյ, զի կայցեն հաստատուն ի հաւատոս և ի վարս ուղղութեան, և առանց գայթակղութեան կատարեսցեն զարդարութիւն սուրբ հարց մերձաւորաց Քրիստոսի:

Եւ անուանք զխաւոր աշակերտացն ժողովելոցն առ նա, են այս. առաջնումն Յովսէփ, և երկրորդումն Թողիկ, արք զգաստք և զգուշա-

գոյնք. իսկ ի զինուորացն՝ առաջնումն Հմայեակ՝ ի Մամիկոնեան տոհմէն, և երկրորդին Վահան՝ յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց մեծաց. աստուածասէրք և երկիւղածք յԱստուծոյ: Եւ մինչդեռ ձեռք սրբոյ վարդապետին ընդ երկինս կարկառեալ կայր, տեսիլ սքանչելի և խաչանշան լուսաւոր շողաձև երևէր ի վերայ ապարանիցն՝ յորում երանելին վախճանէր. զոր և ամենայն ուստեք ինքնատես լեալ և ոչ յրնկերէն պատմեալ: Իսկ սրբոյն զսիրոյ և զմիաբանութեան պատուիրանն աւանդեալ, և զհեռաւորս և զմերձաւորս օրհնութեամբ պսակեալ, և զհաճոյական աղօթս հատուցեալ ի Տէր, անդէն վաղվաղակի աւանդեաց զհոգին ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեանն:

Զոր առեալ Հմայեկի և Վահանայ կազմութեամբ վախճանելոց, հանդերձ աշխարհաժողով ամբոխիւ, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք, մոմեղինօք վառելօք և ջահիւք բորբոքելովք և անուշահոտ խնկօք, և այնու խաչանշան յառաջախաղաց լուսաւոր նշանաւն՝ յԱւշականն ելանէին, և անդ ի մարտիրոսական յարկնն հանգուցանէին զսուրբ այրն Աստուծոյ, և զօրինաւոր տօն յիշատակի երանելւոյն կատարէին: Ապա նշանն աներևոյթ լինէր, և նոքա յիւրաքանչիւր տեղիս դառնային, փառաւորելով և

օրհնելով զԱստուած ի վերայ սքանչելեացն զոր Տէր եցոյց ի վերայ վարդապետին:

Իսկ յետ ամսոց երից անցելոց ըստ յաջողելոյն Աստուծոյ Վահանայ ամատուենւոյ քրիստոսասիրի՝ կամեցաւ տաճար փառաց անուանն Աստուծոյ շինել յանուն սրբոյ վարդապետին, ի տաշածոյ վիմաց սքանչելապէս յօրինեալ խորանս և գեղեցկապէս կազմեալս. և անդ ի ներքսագոյն խորանին զսրբոյն հանգիստն առնել. և վայելուչ պատուք ոսկեով և արծաթով և ակամբք պատուականօք զտունն Աստուծոյ և զսեղան կենարար մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի զարդարէր: Եւ զնորին աշակերտն զգաստ և բարեպաշտօն զԹողիկ՝ սպասաւոր նորին կացուցանէին՝ այլ ևս եղբարք՝ կատարել զհանապազորդ պաշտօնն: Եւ որ վերակացուս ժողովրդեանն ըստ յայտնութեան սուրբ հարցն՝ զՅովսէփ և զՅովհան կացուցանէին արս ճշմարտասէրս և ողջախոհս. որոց դէպ լինէր յետ վախճանի սրբոցն ազգի ազգի փորձութեանց ի վերայ եկելոց ի բռնաւորաց, մենակուիւ մենամարտիկ ի Պարսս ի Տիսպոյն քաղաքի վասն Քրիստոսի, յաղթութեամբ բազմաւ. որոց և զխոստովանողական անուն ժառանգեալք, ի նոյն վերակացութիւնս վարդապետութեան դառնային յերկիրս Հայոց:

Իսկ բարեացապարտն Վահան յանկարծահաս կենաց, ասպնջական ցանկալի ամենայն սրբոց

լինէր, որ աշխարհածնունդ հայրենեացն սեպհական որդի գտեալ՝ շնորհոքն Քրիստոսի մերձաւոր կենացն յաւիտենից լինէր:

Եւ արդ ըստ օրինակի գրելոցս առ ի մէջ գերանելեաց սուրբ հարցն զվարս և զվախճանս փոքր ինչ պատմելով ի կատարումն զբանս ածից. ոչ եթէ ի հին համբաւուց զրուցաց տեղեկացեալ և մատենագրեալ զսա կարդեցաք, այլ որոց մեզէն իսկ ականատես կերպարանացն և առնթերակաց հոգևորական գործոց սրբոցն. և լսողք շնորհապատում վարդապետութեանն. և նոցին սրբոց վարդապետաց արբանեալ ըստ նոցին աւետարանական հրամանաց. ոչ առ սուտապատում յարմարեալ զբանս ի մեր գովութիւն զհայրենիսն յարգելով, այլ զյաճախագոյնսն թողեալ զառաքինեացն հանդէս, որ այժմ ծածկեալ է ի Քրիստոս և յայնժամ ընդ նմա յայտնեսցի փառօք, յորժամ գայցէ փառաւոր լինել ի մէջ սրբոց իւրոց: Այլ սուղ ինչ ի նշանաւոր զիտակացն պատմելով՝ զհամառօտս պատմեցաք. որք ոչ մեզ է շահս, այլ և որք զմատեանս ընթեռնուն, յայտնեսցի արանցն քաջութիւն: Քանզի և ոչ իսկ հանդուրժեաք բաւել կարել զամենայն արարեալս սրբոցն զրով նշանակել զիւրաքանչիւրան, այլ ի զիւրագոյնսն և ի հեշտագոյնսն զանձինս պարապեսցուք, և զանցեալ զբազմախուռն արգասեօք սրբոցն առ ի մանրակրկիտսն

առնելոյ թողաք, և զկարեւորագոյնսն սուղ ինչ մատենագրեցաք ըստ մերում կարի, ոչ ի պատիւ ընտրելոցն մերձաւորացն Քրիստոսի, որք ամենապայծառ հաւատով և վարուք ծանուցեալք եղեն, այլ յօրինակ քաջալերիչ հոգեւոր ծննդոց իւրեանց, և որոց նոքօք աշակերտելոց իցեն զճշմարտութիւն յազգս իւրեանց՝ աւանդեցաւ այս, ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ԺԱՆՅՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Միւս օրին. մասնամեան: 2. Միւս օր. Մտացն: 3. Միւս օր. Աստուածային: 4. Միւս օր. ասացելոցս երանելոյն: 5. Յերկոսին օրինական ևս գրեալ էր աշխարհակիր: 6. Միւս օր. Լուսաւորութիւնսն: 7. Միւս օր. փայլին: 8. Յերկոսին յօրինական ևս զարկանելեացն. թերևս այրեացն պիտէր: 9. Միւս օր. փառաւորութիւն: 10. Միւս օր. յարէ և, զգործակիցս: 11. Միւս օրին. պարկեշտոց: 12. Միւս օր. Հունի. զի: 13. Միւս օրին. հոգեւորականացն: 14. Յերկոսին յօրինական ևս աշխարհակաց էր: 15. Միւս օր. դպրութեամբ: 16. Միւս օրին. կացուցին: 17. Միւս օրին. ծածկականօք: 18. Միւս օրին. դժուարեմամտոյց: 19. Միւս օրին. հարանց ամացն: 20. Յօրինակին և ի միւսն. իւրեանց բնականք երբ գերծանել: 21. Յօրին. դասս դասս: 22. Յօրին. Մուշեղ էր. ուղղեցաք ըստ միւս օր. 23. Միւս օրին. զգուցեցալ: 24. Միւս օրին. առնէր: 25. Յօրինակին. Անիսիս. և միւս Անիսիս. բայց Յորենացին Անատոլ ասէ: 26. Միւս օրին. ծայրագոյն: 27. Յօրինակին. սակեալ էր. թերևս սկսեալ: 28. Միւս օրին. եղեալ: 29. Միւս օրին. Արսվադի: 30. Միւս օրին. ձեռնառ: 31. Միւս օրին. կորզելով: 32. Միւս օրին. ի գոհութիւն: 33. Միւս օրին. ազատ: 34. Միւս օրին. ի քեքեւագոյն: 35. Միւս օրին. ի գիտութեան: 36. Միւս օրին. խաղաղացեալք: 37. Միւս օրին. ի լուսանցս երրորդ: 38. Միւս օրին. վերնոյն: 39. Միւս օրին. քիսոսադրոք: 40. Յօրին. էր ըստ յառաջագոյն կատարելոյ վարդապետին. եղաւ ըստ Միւս օրին: 41. Միւս օրին. ի կատարումս:

ՅԱՆԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՅ

Աբրահամ նահապետ 5: Աշտիշատ գեղ 38, 60:
 Ազքանաղեան, Ասքանա- Առակք Սողոմոնի 15, 48:
 զեան ազգ 1, 44: Առաւան հազարապետ 9:
 Ակակիոս եպիսկ. 14 24: Ասորի 49:
 Ակումիտ 24: Ասորի, Ասորական բար-
 Աղուան, Աղուանք 27, 28, բառ 30, 51:
 29, 49: Ասորիք 14, 15, 47:
 Աղուան երէց Բենիամին Ասորոց կողմունք 30:
 27: Ատտիկոս հայրապետ 25,
 49:
 Աղուաներէն լեզու 27: Արամի կողմունք 14:
 Աղուանից աշխարհ 28: Արկադիոս կայսր 24:
 Աղուանից եկեղեցի 29: Արձիւղ թագ. Վրաց 29.
 Աղուանից կողմունք 27, Արշակունեաց զաւառ 9:
 29, 33, 54: Արշակունիք 44:
 Ամատունեաց ազգ 40, 63: Արսվաղ թագ, Աղուանից
 Ամիդ, Ամիթ քաղաք 14: 28:
 Այրարատ, Այրարատեան Արտաշէս թագ. Հայոց 27:
 զաւառ 16, 19, 30, 39, Աւետարան Բրիտտոսի,
 62: Աւետարան սբ. 5, 6, 19,
 Անանիաս եպիսկ. Սիւնեաց 21, 24, 45, 57:
 22: Անատոլ, Անատոլիս զօրա- Աւշական — Օշական 41,
 վար 24, 49, 50. 63:
 Աշուշայ իշխ. Տաշրաց 30: Աքայեցիք 7:

Բաբելոնս եպիսկ. 14: Դանիէլ եպիսկ. Ասորի 12,
 Բաբելոն 4: 47:
 Բարբաբելոնոս, Բորբորիա- Դանիէլ մարգարէ 4:
 նոսաց աղանդ 26, 50: Դաւիթ մարգարէ 4, 18,
 Բագրաւանդ, Բագրեւանդ 20:
 զաւառ 37, 59: Դերջան 25:
 Բակուր թագ. Վրաց 22: Դիսմոն արքայ Պարսից
 Բաղասական կողմունք 29: 43:
 Բենիամին երէց Աղուան Դուստր՝ կին Վարդանայ
 27: 38:
 Բիւզանդիոն, Բիւզանդիոն Եբրայեցիք 3:
 քաղաք 50, 52: Եգիպտոս 4:
 Բլրոցաց գիւղ, Բլուր գեղ Եդեսիա, Եդեսացւոց քա-
 37, 59: զաք 14, 30, 51:
 Գարդման 29: Եզնիկ կողբացի, Եզնակ
 Գարդմանական ձոր 29: 30, 31, 51, 52, 53:
 Գալիլեայ 4: Եկեղեաց զաւառ 15:
 Գինթ եպիսկ. Դերջանոյ Եկեղեցի Սիւնեաց 21:
 25: Ենովք աշակերտ Մաշթոցի
 Գիւտ որդի Շաբաթայ 21: 27:
 Գողթն, Գողթան, Գողթան Եպիսկ. 47:
 տեղիք, Գողթան տուն Երեմիա եպիսկ. 28, 38, 60:
 11, 21, 45: Եփեսոսական կանոնք 31:
 Գործք Առաքելոց 6: Եփեսոսի ժողով 52, 59:
 Գործք Աւետարանչաց 20, Թադիկ, Թողիկ, աշակերտ
 Գրիգոր սբ. Լուսաւորիչ Մեսրոպայ 40, 41, 62,
 61: 64:
 Դանան աշակերտ Մաշթո- Թէոդորոս, Թէոդորոս հեր-
 ցի 27: ձուածող 37, 59:

- Թէոդոս կայսր 24, 48, Հայոց բանակ 39:
49: Հայոց դպրութիւն 43:
Թաբորական լեռն 35: Հայոց երկիր և կողմունք
13, 23, 33, 42, 51, 54,
64:
Իսահակ 30: Հայ լեզու, Հայ բան 46,
48, 51, 52:
Իսրայէլ 6: Հայերէն, Հայերէն լեզու,
Հայերէն բարբառ 12—
29: 14, 30, 46, 47, 52:
Հայերէն նշանագիրք 53:
Կաթողիկէայք 7: Հայք 12, 13, 19, 23, 25—
կայնականք 20: 27, 44, 46, 48—50, 56,
Կարապետ յառաջամուտ 5: 59, 62:
Կողբ գեւղ 30: Հայք Մեծք 9, 11, 27, 30,
Կոստանդնուպոլիս, Կոս- 40, 63:
տանդինական քաղաք 25, Հացեկաց գեւղ 9, 44:
31, 52: Հելլենական լեզու, գալրու-
Կորին վարդ. աշակ. Մես- թիւն 9, 15, 31, 44, 52:
րովպայ 1, 31, 44, 52: Հելլենացիք 44, 48:
Կտակարանք եկեղեցւոյ 31: Հելլենացւոց սիդորայք 48.
Կրման արքայ 43: Հին Կտակարանք 48:
Հմայեակ Մամիկոնեան 40,
63:
Հաբէլ երէց 12, 13: Հոռոմ, Հոռոմք 24, 37:
Հայաստան ազգ. 12, 20: Հոռիանոս—Ռուփինոս 15,
Հայաստան աշխարհ 1, 16, 47:
19, 31, 37, 44, 52: Զիթաստանեաց լեռն 35:
Հայաստանեայք 61:
Հայոց ազգ 24, 25, 26:
Հայոց աշխարհ 9, 19, 24, Ղեւոնդ, Ղեւոնդէս, Ղե-
31, 48, 49, 52, 59:ւոնդէոս 24, 31, 52:

- Ղուկաս Աւետարանիչ 6, 8: Յոթոր 5:
Յոյն, Յոյնք 24, 49:
Մամիկոնեան որեալ 20: Յովհան յեկեղեաց գաւա-
Մամիկոնեան տոհմ 40,ռէ 15, 41, 48, 64:
63: Յովնաթան քահանայ 29:
Մաշտոց—Մեսրոպ 1, 13, Յովսէփ աշակերտ Մեսրով-
20, 32, 37, 38, 41:պայ 1, 15, 30, 40, 41,
Մակեդոնիա 7: 48, 51, 62, 64:
Մարաց կողմունք 11, 17, Յովսէփ Գեղեցիկ 4:
46: Յունական, Յունարէն
Մարք 17: բարբառ, դպրութիւն 14,
Մելիտինացւոց քաղաք 24: 31, 49, 52:
Մեծք Հայք 27, 30: Յունաց կողմունք 24, 31,
Մեսրոպ, Մեսրովք—Մաշ- 52:
տոց 1, 44, 47—50, 52,
53, 56, 58—60:
Մերութան 49: Նաթանայէլ 6:
Միջագետք Ասորւոց 47: Ներքոտ 4:
Մուշէ Տարօնացի 20: Նեստոր 59:
Մուշեղ եպիսկ, 29: Նիկիական կանոնք 31:
Մովսէս եպիսկ, Վրաց 22: Նիկիոյ ժողով 52:
Մովսէս մարգարէ 5, 16— Նշանագիրք հայերէն լե-
19.զուի 12, 14:
Մովսիսական պատմու- Նոր քաղաք 16, 27, 39,
թիւն 2: 62:
Յազկերտ 37, 43, 59: Շաբաթ, Շամբիթ իշխան
Յակոբոս Տեառն եղբայր 8: Գողթնեաց 21, 45:
Յիսուս 8, 33, 35, 36, 38, Պաղանական տուն 15:
55, 57: Պարսիկք, Պարսք 43, 49,
Յոր երանելի 5, 8: 59, 64:

- Պարսից աշխարհ 37:
 Պաւղոս Առաքեալ 3, 6—8, 19, 35, 57, 58:
 Պաւղոս Սամոստացի 59.
 Զաղայ թարգման 23:
 Ռահ գետ 17:
 Ռուփինոս — Հոռիփանոս 15, 47:
 Սահակ սուրբ Պարթև 12, 13, 20, 23, 27, 30, 31, 37, 39, 46, 48—52, 59, 62:
 Սամոս 47:
 Սամուէլ եպիսկ. 23, 30:
 Սամուսատական կամ Սամոստացւոց քաղաք 14:
 Սամփսոն 4:
 Սինէական լեռոն 16:
 Սիւնական աշխարհ 21:
 Սիւնեաց եկեղեցի 21:
 Սիւնիք, Սիւնեաց երկիր, սահմանք 21, 22:
 Սողոմ 5:
 Սողոմոնի Առակք 15.
 Ստեփաննոս երանելի (Նախավկայ) 37:
 Վահան Ամատունի 40—42, 63, 64:
 Վահրիճ 12:
 Վաղինակ իշխ. Սիւնեաց 21:
 Վասակ Սիսական 22:
 Վարդան հայր Ս, Մեսրով-
 սայ 9, 44:
 Վարդան—Վարդկան Մամիկոնեան 20, 38, 49, 60:
 Վիքք 22, 23, 29:
 Վոամ հայր Յազկերտի 37, 43, 59:
 Վոամշապուհ թագ. Հայոց 12, 13, 47, 48:
 Վրաց աշխարհ, կողմունք 22, 29, 33, 48, 54:
 Վրացերէն լեզու 22, 23:
 Տաշիրք 30:
 Տարօն, Տարօնական վաւառ, նահանգ 9, 20, 38, 44:
 Տէր եպիսկոպոս 20:
 Տիբերական ծով 35:
 Տիմոթէոս 38:
 Տիգրոն, Տիսպոն քաղաք 42, 64:
 Տիրամայր սուրբ 4:
 Տիրայր Սորձենացի 20:
 Բահաբ 3:
 Փրկիչ 5:
 Քանանացի 6:
 Քրիստոս 6, 8, 10, 11, 14, 18—23, 27, 28, 33, 34, 36, 37, 40—46, 49, 54—62, 64—66:
 Օշական—Աւշական 41, 63:

ՀՈՒԿԱՍԵԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ա. Եղիշէի Պատմութիւն Վարդանանց սպառուած.	20 կ.
Բ. Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց և Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան	30 կ.
Գ. Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցւոյ Պատմութիւն Հայոց	30 կ.
Դ. Պատմութիւն Նահանգին Սիսական Ստեփաննոսի Օրբէլեան	50 կ.
Ե. Յովհաննէս Կաթողիկոսի Դրասխանա- կերտցւոյ Պատմութիւն Հայոց	30 կ.
Զ. Պատմութիւն Արիստակեայ վարդա- պետի Հաստիվերտցւոյ	20 կ.
Է. Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն.	40 կ.
Ը. Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ Պատ- մութիւն Աղուանից աշխարհի	40 կ.
Թ. Յակոբ Շահամիրեանց, Որոգայթ փառաց	50 կ.
Ժ. Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն Հայոց	40 կ.
ԺԱ. Եղիշէ. մամուլի տակ.	
ԺԲ. Կանոնգիրք Հայոց. մամուլի տակ.	
ԺԳ. Կորիւն. պատմ. ս. Մեսրոպայ	5 կ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0393371

